

להפיק את האמת: כיצד שחזר בית המשפט בבילפלד את המציאות בעניין הוצאתם להורג של 100 יהודים בירי בגטו ביאליסטוק בעקבות "פיגוע החומצה"

בין 23 במארס 1966 ל-14 באפריל 1967 עמדו לדין בבית המשפט המחוזי בבילפלד (Bielefeld), ברפובליקה הפדרלית של גרמניה, ראש הלשכה לשעבר של "משטרת הביטחון ושירות הביטחון במחוז ביאליסטוק" ועוד שלושה מאנשי משטרת הביטחון, בגין מעורבותם ברדיפת יהודים ובהשמדתם במחוז ביאליסטוק. ד"ר וילהלם אלטנלוה (Altenloh), המפקד לשעבר של משטרת הביטחון, הואשם יחד עם אחרים¹ בגירוש יהודים מגטאות גרודנה (ינואר-פברואר 1943),² ביאליסטוק (פברואר ואוגוסט 1943) ופרוז'אני (Próžany) (ינואר 1943), וכן ממחנה האיסוף ומברוב (Zambrów) (ינואר 1943), אל מחנות ההשמדה אושוויץ וטרבלינקה. כן הואשמו הנאשמים כי הורו להרוג יהודים על פי פקודה שקיבלו, או מיוזמתם, וכי הם עצמם ירו ביהודים. הם הואשמו ברצח ובסיוע לרצח לפי סעיף 211 לדין הפלילי הגרמני.

1 ראו: Freia Anders, Hauke-Hendrik Kutscher, and Katrin Stoll, "Der Bialystok-Prozess vor dem Landgericht Bielefeld 1965-1967", in: idem (eds.), *Bialystok in Bielefeld, Nationalsozialistische Verbrechen vor dem Landgericht Bielefeld 1958-1967*, Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte (2003), pp. 76-133
Katrin Stoll, *Strafverfahren gegen ehemalige Angehörige der Sicherheitspolizei für den Bezirk Bialystok, un veröffentlichte Dissertation, Bielefeld (2008)* (הליכים פליליים נגד אנשי משטרת הביטחון לשעבר הממונים על אזור ביאליסטוק - דיסרטציה שלא התפרסמה בדפוס);
Stoll, "Hitler's Unwilling Executioners? The Representation of the Holocaust through the Bielefeld Bialystok Trial of 1965-1967", in: David Bankier, and Dan Michman, *Holocaust and Justice. Representation and Historiography of the Holocaust in Post-War Trials*, Jerusalem: Yad Vashem and Berghahn books (2010), pp. 159-193

2 ראו: Katrin Stoll, "Selbst- und Fremddeutung von NS-Tätern im Bielefelder Bialystok-Prozess", in: Jürgen Finger, Sven Keller, and Andreas Wirsching (eds.), *Vom Recht zur Geschichte. Akten aus NS-Prozessen als Quellen der Zeitgeschichte*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht (2009), pp. 154-166
בעיני עצמם ובעיני אחרים במשפטי ביאליסטוק בבילפלד", בתוך: ממשפט להיסטוריה. מסמכים של משפטים נגד פושעים נאצים במקור של כתיבת היסטוריה בת זמננו).

ב־14 באפריל 1967 הרשיע בית המשפט המחוזי בבילפלד את הנאשמים - ד"ר אלטנלוה, לוטר היימבך (Heimbach), היינץ ארליס (Errelis) וריכארד דיבוס (Dibus) - "בסיוע משותף לרצח משותף" של כמה אלפי בני אדם. הם הורשעו מתוקף היותם עוזריהם של פושעי ה"צמרת" הנאצית, "בעיקר היטלר, גרינג, הימלר, היידריך, קלטנברונר, מילר (Müller) ואייכמן".³ כמו כן הורשעו אלטנלוה והיימבך בהשתתפות בהוצאתם להורג בירי של 100 יהודים מגטו ביאליסטוק, בפברואר 1943, בעקבות תקרית שכונתה "פיגוע החומצה". תקרית זו הייתה מעשה התנגדות של יהודי, יצחק מלמד (Malmed), ששפך חומצה בפניו של גרמני שפרץ לביתו כדי לגרשו. הגרמני איבד את מאור עיניו, ובמהומה שנוצרה ירה בשוגג בעמיתו והרגו. כ"תגמול", הרגה משטרת הביטחון 100 יהודים.

בית המשפט בבילפלד הגדיר את הנאשמים כמסייעים לרצח וגור עליהם עונשים קלים בלבד, משום שלא ביצעו את המעשים "כמעשים שלהם". אלטנלוה נידון לשמונה שנות מאסר, היימבך נידון לתשע שנות מאסר, ארליס נידון לשש שנים וחצי בכלא, ודיבוס נידון למאסר של חמש שנים. הנאשמים זוכו מכל האישומים האחרים בנוגע ל"מעשי ההשתוללות" (Exzesstaten). לא נמצאה דרך להוכיח מעבר לכל ספק שארליס - מי שהיה מפקד משטרת הביטחון בגרודנה - הרג במו ידיו יהודים תושבי גטו גרודנה, וכי היימבך ודיבוס הרגו בעצמם יהודים בגטו ביאליסטוק. בראיות שהיו בידי בית המשפט לא היה די להוכיח שהנאשמים עצמם עשו את המעשים המיוחסים להם, ולהרשיעם ברצח.

במאמר שלהלן ננתח, על סמך הקלטות⁴ מהדיון הראשי של משפטי בילפלד, כיצד שחזר בית המשפט באמצעות דבריהם של עדים ונאשמים את ההתרחשויות שהובילו להוצאתם להורג בירי של 100 יהודים בגטו ביאליסטוק. נבחן מדוע שוכנע בית המשפט באשמת הנאשמים, ונבדוק כיצד הגדיר מבחינה משפטית את מעורבותם של אלטנלוה והיימבך בהוצאה להורג בירי.⁵

3 ראו: פסק הדין של בית המשפט בבילפלד, 5 Ks 1/65, בתוך: L/StADT [Landesarchiv, Staatsarchiv Detmold], D 21 A מס' 6195 (להלן: פסק הדין), עמ' 382.

4 יושב ראש הרכב השופטים במשפטי ביאליסטוק בבילפלד, גינטר ויטה (Witte), התחייב בפני העדים והנאשמים כי ההקלטות יושמדו עם היכנסו של פסק הדין לתוקף. לא ידוע לנו מדוע לא נמחקו 40 הקלטות השמורות מאז 1987 בארכיון הארצי בדטמולד (Detmold). איכותן הטובה של הקלטות, שנשמרו בזכות תנאי האחסון הנאותים, הופכת אותן מאמצעי עזר לבית המשפט למקור היסטורי, המתעד את השתלשלות האירועים בדיון הראשי וחושף את האווירה ששררה במשפט ואת התקשורת בין המעורבים במשפט. בית המשפט אמנם הכין תמלילים מהקלטות נבחרות, אולם מאלה אי-אפשר להפיק אלא מידע מוגבל ביותר על המאפיינים המיוחדים של אופן ההתבטאות בדיון הראשי. לכן הכינה המחברת תמלילים משלה, המשקפים את קשרי הגומלין התקשורתיים באורה אמין יותר. הפסקות ארוכות בדיבור מסומנות במילה שותק בסוגריים, חצאי משפטים מסומנים בקו תחתון.

5 הדברים שלהלן הם גרסה מותאמת קלות של חלק מפרק בדיסרטציה שלי. ראו: Stoll, *Strafverfahren*, עמ' 431-484.

הגישה הדוגלת בניחות מודקדק של ההתייחסות לעובדות המקרה בדיון בבית המשפט, וכן של הפרשנויות להתרחשויות מצד המעורבים במשפט, על סמך קטעים מוקלטים של הדיון הראשי⁶ – היא גישה חדשה. אף שכיום כבר יש מחקרים הדנים בשאלה כיצד נראים פושעים בעיני עצמם ובעיני אחרים,⁷ וכן בשאלת אופן התבטאותם של הנאשמים במשפטי אושוויץ,⁸ עדיין אין מחקר המנתח, על סמך דוגמה של האשמה במעשה מסוים, את קשרי הגומלין המשפטיים בנוגע לשחזור האמת בידי בית המשפט.

6 דיונים בהליכים משפטיים בגין פשעים נאציים ברפובליקה הפדרלית של גרמניה הוקלטו רק כדי לשמש אמצעי עזר לבית המשפט, ולכן נמחקו בדרך כלל לאחר שפסק הדין נכנס לתוקף. כך קרה, לדוגמה, עם הקלטות משפט טרבלינקה הראשון. ראו: Wolfgang Scheffler, "Der Beitrag der Zeitgeschichte zur Erforschung der NS-Verbrechen – Versäumnisse, Schwierigkeiten, Aufgaben", in: Jürgen Weber, and Peter Steinbach (eds.), *Vergangenheitsbewältigung durch Strafverfahren? NS-Prozesse in der Bundesrepublik Deutschland*, München: Olzog (1984), pp. 114-133, here: p. 118f חקר ההיסטוריה בת זמננו לחקר הפשעים הנאציים – מחדלים, קשיים, משימות", בתוך: האם הליכים פליליים הם דרך נאותה להתמודדות עם העבר? משפטים נגד פושעים נאצים ברפובליקה הפדרלית של גרמניה. מלבד ההקלטות של משפט אושוויץ (ראו: Fritz Bauer Institut, and Staatliches Museum Auschwitz-Birkenau (eds.), *Der Auschwitz-Prozess. Protokolle und Dokumente*, Berlin (2005) ושל משפט ביאליסטוק, נשתמרו רק הקלטות מעטות מדיונים ראשיים במשפטים בגין פשעים נאציים. ראו: Werner Renz, "Tonbandmitschnitte von NS-Prozessen als historische Quelle", in: Jürgen Finger et al. (eds.), *Vom Recht zur Geschichte. Akten aus NS-Prozessen als Quellen der Zeitgeschichte*, Göttingen: Vadenhoeck & Ruprecht (2009), pp. 142-153, here: p. 150f (הקלטות של משפטים נגד פושעים נאצים כמקור היסטורי", בתוך: מעשיית צדק להיסטוריה. ממכתבים ממשפטים נגד פושעים נאצים כמקור להיסטוריה בת זמננו).

7 Jan Kiepe, *Das Reservepolizeibataillon 101 vor Gericht. NS-Täter in Selbst- und Fremddarstellungen*, Hamburg: Lit (2007) (גרוד משטרה 101, פושעים נאצים בעיני עצמם ובעיני אחרים).

8 Heidrun Kämper, "Die Konstruktion der KZ-Welt im Gerichtssaal. Das Redeverhalten der Angeklagten im Auschwitz-Prozess", in: Dorothee Heller, and Konrad Ehlich (eds.), *Studien zur Rechtskommunikation*, Bern: Lang (2007), pp. 289-318 ("שכתוב הוויית מהנות הריכוז באולם בית המשפט. אופן הביטוי של הנאשמים במשפט אושוויץ", בתוך: מחקרים בתקשורת משפטית). לגבי משפט אושוויץ, ראו: Werner Renz, "Der erste Frankfurter Auschwitz-Prozeß. Völkermord als Strafsache", *1999. Zeitschrift für Sozialgeschichte des 20. und 21. Jahrhunderts* 15 (2000), pp. 11-48 ("משפט אושוויץ הראשון בפרנקפורט. רצה עם כעיני פלילי"); Fritz Bauer Institut (ed.), "Gerichtstag halten über uns selbst..." *Geschichte und Wirkung des ersten Frankfurter Auschwitz-Prozesses*, Frankfurt a.M. (2001) עזמנו... היסטוריה והאפקט של משפט אושוויץ הראשון בפרנקפורט); Joachim Perels, "Die Strafsache gegen Mulka und andere 4 Ks 2/63 – Juristische Grundlagen", in: Irmutrud Wojak (ed.), *Auschwitz-Prozeß 4 Ks 2/63*, Frankfurt am Main, Köln: Snoeck (2004), pp. 124-147 ("המשפט הפלילי נגד מולקה ואחרים – עקרונות משפטיים,

“פיגוע החומצה” והשלכותיו – על עובדות המקרה של “הוצאתם להורג בירי של 100 קרבנות כתגמול”

בפרק זה ננתח כיצד פירש ושפט בית המשפט בבילפלד את דברי העדים והנאשמים בעניין “פיגוע החומצה” והשלכותיו, וכיצד גיבש את גרסתו הסופית בפסק הדין. נקודת המוצא של הניתוח היא קביעת העובדות בעניין “ההוצאה להורג בירי של 100 קרבנות כתגמול”.

ראשית, קבוצת העדים הנחקרים בעניין מצומצמת, ביחס למספר העדים הנחקרים באישומים של גירויים. שנית, מדובר בפשע המתעד במישרין את מניע ההשמדה של משטרת הביטחון הגרמנית. הרציחות לא אירעו במקום מרוחק, באתרי השמדה כגון אושוויץ וטרבלינקה, אלא בגטו ביאליסטוק עצמו, והיו גלויות לעין כול, הן לאנשי משטרת הביטחון והן לכלואים בגטו. עומר ברטוב (Bartov) כותב ש”בסופו של דבר, רצח עם הינו גם המפגש שבין הורג לנהרג, המתקיים לרוב לעיניהם של מספר לא מבוטל של צופים מן הצד”⁹. במקרה של הוצאתם להורג בירי של 100 בני אדם חפים מפשע ובלתי מעורבים, ושל תלייתו של “מפגע החומצה”, נפגשים הפושעים והקרבנות באופן בלתי אמצעי. דברי הנאשמים והעדים בבית המשפט מלמדים כיצד חשו המעורבים את האירועים ושפטו אותם. שלישית, מעשה ההתגוננות של יצחק מלמד,¹⁰ שהוגדר בידי הגרמנים “פיגוע חומצה”, היה אירוע חשוב בתולדות גטו ביאליסטוק,¹¹ כדי כך שהוא מוזכר בעדויות של ניצולים¹² ומהווה חלק מזיכרון חייהם ומותם של היהודים בעיר.¹³

בתוך: **משפט אושוויץ**. לא מכבר יצאו לאור שתי דיסרטציות על משפט אושוויץ. ראו: Rebecca Wittmann, *Beyond Justice. The Frankfurt Auschwitz Trial*, Cambridge Devin Pendas, *The Frankfurt*: Mass.: Harvard University Press (2005); *Auschwitz Trial, 1963-1965. Genocide, History and the Limits of the Law*, New York: Cambridge University Press (2006).

Omer Bartov, *From the Holocaust in Galicia to Contemporary Genocide. Common Ground – Historical Differences*, Washington D.C.: USHMM (2003), p. 19.

10 חייקה גרוסמן כותבת עליו בזיכרונותיה: “הוא היה בעל מלאכה פשוט שנמלט אלינו מסלונים הבוערת. משפחתו נרצחה בידי הנאצים, והוא החליט לגמול להם כאן כגמולם”, חייקה גרוסמן, **אנשי המחתרת**, מרחביה: מורשת (1965).

11 לא כאן המקום לפרט על חיי האוכלוסייה היהודית בגטו ביאליסטוק. בעניין זה ראו: שרה בנדר, **מול מוות אורב: יהודי ביאליסטוק במלחמת העולם השנייה 1939-1943**, תל-אביב: עם עובד (1997). בעניין תולדות גטו ביאליסטוק ראו גם: Ewa Rogalewska, *Getto białostockie*, Białystok: Instytut Pamięci Narodowej (2008) (**גטו ביאליסטוק**).

12 David Klementinowski, *leben un umkum in bialistoker geto*, New York (1946), p. 53 (**לחיות ולמות בגטו ביאליסטוק**); Rafael Reizner, *Der umkum fun Bialistoker* (**שקיעתה של יהדות ביאליסטוק 1939-1945**), Melbourne (1948), pp. 121-123.

13 הרחוב שבו נתלה מלמד בפברואר 1943 כעונש על התגוננותו מפני הגרמנים נקרא על שמו לאחר המלחמה. לוח זיכרון באוליצה מאלמדה (Ulica Malmeda) 10 מזכיר את רצח מלמד.

לפי אווה רוגלבסקה (Rogalewska), מעשהו של מלמד תואר בפעם הראשונה אצל פסח קפלן.¹⁴ במאמר ביידיש,¹⁵ שכתב קפלן במארס 1943 בגטו ביאליסטוק, מופיע התיאור הבא:

ביום הראשון [של 'האקציה'] אירע משהו דרמטי במיוחד בבית ברחוב קופייצקה 25.¹⁶ כשהופיע גדוד המוות לצייד, מישהו התיז לפתע חומצת מלח¹⁷ בפניו של חייל גרמני. החייל ירה מיד, אך לא פגע ביהודי שהתיז את הנוזל, כי אם בחברו ליחידה, כלומר בחייל גרמני, והרגו. התגמול היה איום. עיקרו היה חטיפה אקראית של 100 איש ואישה, הן מהמבנה ההוא והן מבתים אחרים שנבחרו באקראי. העצורים הובלו לגן פראגר ושם נורו למוות... עד מהרה נודע, כי שמו של האיש [יצחק] מלמד ושהוצע פרס תמורת מעצרו. תחילה הוצע פרס של 5,000 מארק, ולאחר מכן 10,000 מארק. האיש הסגיר את עצמו עוד באותו יום, והועבר לידי הגסטפו, וזה דן אותו למוות בתלייה. פסק הדין הוצא לפועל למחרת במקום שאירע בו הפיגוע. אומרים שהתנהג כגיבור בעת הוצאתו להורג והטיח כמה דברים קשים לעברם של מעניו. הוא היה תלוי שם כמה ימים כשרגליו נוגעות בקרקע, כאילו עמד שם אדם חי.¹⁸

כפי שהזכיר קפלן, "פיגוע החומצה" אירע בעיצומה של "אקציית" פברואר 1943.¹⁹ על פי ממצאיו של בית המשפט בבילפלד, בפברואר 1943 נלקחו מגטו ביאליסטוק לפחות 8,000 יהודים, מהם "לכל היותר 4,500 לאושוויץ, והשאר לטרבלינקה".²⁰ בית המשפט הגדיר את שאירע בין 5 ל-12 בפברואר 1943 בגטו ביאליסטוק "פינוי חלקי", וקבע כי משטרת הביטחון ביצעה אותו "בקשיחות ובאכזריות חסרת רחמים". במשך האקציה "ירו צוותי הפינוי של משטרת הביטחון במאות בני אדם - נשים וגברים, צעירים וזקנים - בלי הבחנה, והרגו אותם". כמו כן קבע בית המשפט כי אנשי משטרת הביטחון ירו "בלי הבחנה בחולים, במי שלא היה מסוגל

14 פסח קפלן (1870-1943) היה מורה, עיתונאי וסופר, הקים וערך שני עיתונים ביידיש ("אודנוער לעבן" ו"דאס נייע לעבן") בביאליסטוק. בגטו ניהל את מחלקת החינוך של היודנראט. על קפלן ראו: בנדר, *מול מוות אורב*, עמ' 163-164.

15 ראו: Rogalewska, *Getto białostockie*, עמ' 94.

16 כאן טועה קפלן. צריך להיות רחוב קופייצקה 29.

17 לפי עדויות אחרות ולפי העדויות בבית המשפט, החומר היה ויטריל, כלומר חומצה גופרתית. מאמרו של קפלן תורגם מידידיש לפולנית בידי אדם רוטקובסקי. התרגום לגרמנית מבוסס על הנוסח הפולני. ראו: Pesach Kaplan, "Zagłada Żydów Białegostoku", *Biuletyn ŻIH*, 12 (1966), pp. 77-88. (שואת יהודי ביאליסטוק).

19 לתיאור מפורט ראו: בנדר, *מול מוות אורב*, פרק 6.

20 "500 לכל היותר מתוך 8,000 היהודים האלה לא הוצאו להורג מיד עם הגעתם", פסק הדין, עמ' 101 ואילך.

ללכת, במגישי בקשות, ביהודים שניסו להסתנן לחלק בגטו שכבר נסרק ובמי שלא יצא ממחבואו, או לא יצא משם מיד, או לא יצא במהירות מספקת ומסיבות דומות".²¹ בית המשפט העריך כי בדרך זו נהרגו לפחות 300 בני אדם. ראש המחותרת בגטו ביאליסטוק, מרדכי טננבאום-תמרוף, כותב ביומנו, שהיה בידי בית המשפט, כי מדובר ב־800-900 הרוגים. בית המשפט לא סבר שמספר זה "מוגזם", אך "כדי להקל על הנאשמים" קבע "אומדן מינימלי" של 300 [קרבנות] בלבד".²² קביעות בית המשפט לגבי נסיבותיה של "אקציית" פברואר מבוססות על יומנו של מרדכי טננבאום-תמרוף²³ ועל דברי העדים היהודים בבית המשפט. בית המשפט קבע כי אלטנלוה, כמפקד, "פיקד מלמעלה" על "פינוי" פברואר. על פי פקודתו, "ביודעין ולפי רצונו", הופעלו אנשים מכל המחלקות במפקדתו, בעיקר אנשי מחלקה IV בגסטפו,²⁴ שהייתה מעורבת גם בהוצאה להורג בעקבות "פיגוע החומצה". על מכלול המעשים של "הוצאתם להורג בירי של 100 קרבנות התגמול" נכתב בפסק הדין של בית המשפט בבילפלד כדלקמן:

ב־5 בפברואר 1943 – בסביבות השעה 5 בבוקר, שעה לאחר תחילת מבצע הפינוי – סירב היהודי מלמד²⁵ מהבית שברחוב קופייצקה 29 להישמע לפקודה של מות (Muth), איש משטרת הביטחון, לצאת מהבית ולהתייצב בכיכר האיסוף ושפך ויטריוול בפניו. מות נפצע קשה. במהומה שנוצרה נהרג איש השירות וילהלם, שהשתייך עם מות לצוות הפינוי. ככל הנראה נורה וילהלם בידי מות, שאיבד את מאור עיניו עקב הוויטריוול. ד"ר אלטנלוה סר מיד למקום האירוע בגטו, טיפל בפצוע והעביר דיווח למשרד הראשי לביטחון הרייך על האירוע, לרבות נפילת החייל. באותו בוקר הוא אף התייצב אצל באראש, ראש היודנראט, ודרש ממנו לחפש את המפגע ולהסגירו למשטרת הביטחון, ואם לאו יינקטו צעדים. על סמך הדוח שקיבל, הורה המשרד הראשי לביטחון הרייך במברק למשטרת הביטחון להוציא להורג בירי 100 יהודים, כתגמול. ד"ר אלטנלוה קרא את המברק עם הגיעו והעביר אותו לביצוע לנאשם היימבך (Heimbach), שהיה מפקד מחלקת הביצוע. בעקבות כך נעצרו בהוראת היימבך ובעזרת הממונה שלו לענייני היהודים, פרידל (Friedel), 100 יהודים – גברים, נשים וטף –

21 שם, עמ' 102.

22 ראו שם, עמ' 102 ו־110.

23 ראו: מרדכי טננבאום-תמרוף, **דפים מן הדלקה: פרקי יומן, מכתבים ורשימות, תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד (1947)**.

24 ראו שם, עמ' 113.

25 שתי צורות השם היו בשימוש. בידיש נכתב "מאלמעד", ואילו בעברית "מלמד". אמנם יידיש הייתה השפה הרשמית בגטו ביאליסטוק – הודעות היודנראט לאוכלוסייה נכתבו ביידיש – ורוב המעורבים בהליך המשפטי השתמשו ב"מאלמעד", אולם בתרגום המאמר לעברית נבחרה הגרסה "מלמד".

בבניין של מלמד, שם אירע מעשה ההתנגדות, ובבתים הסמוכים, והוצאו להורג בגן פראגר, כלומר בכיכר הגדולה מול בית הכנסת. ד"ר אלטנלוה והיימבך היו מודעים לכך שהפקודה מטעם המשרד הראשי לביטחון הרייך ופקודות הביצוע שלהם נועדו לביצוע פשע: הם הבינו כי מדובר במעשה נקמה בחפים מפשע על מעשה שמבחינת מלמד היה מעשה התגוננות מפני מתקפה על חייו ועל חיי משפחתו. ב־5 בפברואר בערב דיווח ד"ר אלטנלוה למשרד הראשי לביטחון הרייך על הביצוע. מלמד הסגיר את עצמו ב־7 בפברואר כדי למנוע אסונות נוספים. הוא נתלה למחרת בפומבי. היימבך, פרידל, לאנגה (Lange) ואנשים אחרים של משטרת הביטחון, נכחו בתלייה. לאחר שבניסיון הראשון נקרע החבל, ירה לאנגה במלמד בפקודת היימבך כדי לפטור אותו מייסוריו. לאחר מכן נתלתה הגופה. היא הייתה תלויה שם במשך כיומיים לצורך הרתעה.²⁶

קביעת עובדות המקרה בידי בית המשפט כוללת מידע על מעשה העברה, על האחראים למעשה, על המקום שבו נעשה המעשה, על נסיבות המעשה ועל הקרבנות. כל הפרטים המהותיים שתרמו לגיבוש דעות השופטים על האירוע "הוצאה להורג בירי של 100 קרבנות נקמה", מוצגים בסדר כרונולוגי. פסק הדין מציג את ההוכחות התומכות בקביעות, בעקבות תיאור עובדות המקרה – תיאור המבוסס בעיקרו על דבריהם של "הקרבנות העדים" כגון הירש אוגאניק, אברהם קרסיק, מאיר זאבדסקי, אברם אונמן, חיים קפלן וד"ר שמעון דטנר;²⁷ וכן של "הפושעים העדים" היינץ לאנגה ויעקב מות; וגם על עדות מי שהיה "הממונה על ענייני היהודים", פריץ פרידל, משנת 1949, ועל דברים שאמרו הנאשמים היימבך ואלטנלוה, ככל שבית המשפט ראה לנכון לאמצם. בפרק "בסיס ההוכחות והערכתן", הבא לאחר תיאור עובדות המקרה בפסק הדין, בוחן בית המשפט את דברי העדים והנאשמים על אודות "פיגוע החומצה" והשלכותיו.²⁸ פרק זה אינו כולל רק את העדויות הרלוונטיות, כי אם גם דיון באותם דברים של העדים והנאשמים שבית המשפט מוצא כי אינם נכונים. בית המשפט מנמק בהרחבה מדוע הוא סבור כי הנאשמים היו מעורבים

26 פסק הדין, עמ' 232-234.

27 שמעון דטנר (1989-1902) נחקר בבית המשפט בבילפלד כעד וכמומחה. לאחר המלחמה בחר דטנר להתגורר בפולין ועמד בראש המכון היהודי ההיסטורי בוורשה (ZIH). בית המשפט ביקש מדטנר לבדוק את מקוריותם של מסמכי היודנראט מביאליסטוק, ששימשו ראיה חשובה במשפט. ראו: Katrin Stoll, "Die Białystoker Judenratsdokumente als Beweismittel in der Strafsache gegen Dr. Altenloh und Andere", in: Freia Anders, Katrin Stoll, and Karsten Wilke (eds.), *Der Judenrat von Białystok. Dokumente aus dem Archiv des Białystoker Ghettos 1941 bis 1943*, Paderborn: Ferdinand Schöningh (2010), pp. 427-447 ("מסמכי היודנראט מביאליסטוק כראיות במשפט הפלילי נגד ד"ר אלטנלוה ואחרים", בתוך: *היודנראט מביאליסטוק. מסמכים מארכיון גטו ביאליסטוק 1941-1943*).

28 ראו שם, עמ' 226-257.

בהוצאה להורג בירי. הנימוקים המצוינים בפסק הדין מהווים מקור חשוב לניתוח של שחזור האמת בידי בית המשפט: מצד אחד, לא תמיד די בקשרי הגומלין בין המעורבים במשפט להראות בבירור איזו מהגרסאות היא ששכנעה את בית המשפט, ומן הצד האחר, לנוכח עליונות עקרון הבחינה החופשית של הראיות,²⁹ אין "כללים פורמליים".³⁰ אף שהשופטים אינם "צד" במשפט מבחינת סדר הדין הפלילי, הם בבחינת צד ש"יכול אמנם להתחשב בהסתייגויות, בנימוקים ובספקות של הצד האחר, אך הוא בעיקר מציג את עמדתו כעמדה הקובעת ומנמק אותה".³¹

ניתוח המקורות יתמקד בארבעה מישורים: דברי העדים והנאשמים, הדינימיקה האינטראקטיבית המשפטית, הסיפור הסופי של בית המשפט ונימוקי ההחלטה. בניגוד לנימוקי ההחלטה, המוצגים בבירור בפסק הדין, על תהליך קבלת ההחלטה קשה למצוא מידע, עקב היעדר מקורות. התייעצויות בית המשפט בתיקים הנדונים אינן מתועדות בכתב, מפאת השאיותן. מאחר שאין גישה לנימוקים ולהערכות הנקבעים בדיונים הפנימיים של בית המשפט, הרי ניתוח אופן גיבושן של עובדות המקרה הוא מוגבל מלכתחילה.

להלן נשחזר את ההתבטאויות הרלוונטיות שאותן התבקש בית המשפט לבחון בכל הקשור להצגת עובדות המקרה, לאמינות הצגתן ולקוהרנטיות שלהן. קטעי הדיונים מוכיחים כי רצף השאלות והתשובות – החקירה – הוא דפוס תקשורת מרכזי בהליך המשפטי בגרמניה. השואל – בחקירת נאשמים ועדים הוא בדרך כלל יושב ראש הרכב השופטים – נמצא בעמדת כוח. יושב הראש מנווט את התקשורת;³² עדים, נאשמים, תובעים כלליים וסנגורים מגיבים על יוזמותיו. כן מעידים הציטוטים מהחקירות כי השופטים הצליחו לדווב את הנאשמים. לפי המשפט הפלילי הגרמני, נאשמים – שלא כעדים – אינם מחויבים לתרום לחקר האמת. לפי סעיף 243 פסקה 4 לסדר הדין הפלילי, הנאשם רשאי להחליט בעצמו אם ברצונו "להתייחס לאישום או לשמור על זכות השתיקה".

29 השופט אינו כפוף עוד להוראות בעניין התנאים שלפיהם עובדה יכולה להיחשב מוכחת או בלתי מוכחת. ראו: Lutz Meyer-Goßner, *Strafprozessordnung, Gerichtsverfassungsgesetz, Nebengesetze und ergänzende Bestimmungen*, München: Beck (2001), p. 917 הפניות להחלטות הרלוונטיות של בית המשפט העליון (סדר הדין הפלילי, הוק סדרי הדין, הוק משנה והוראות משלימות).

30 Aldo Legnaro, and Astrid Aengenheister, *Die Aufführung von Strafrecht. Kleine Ethnographie gerichtlichen Verhandeln*, Baden-Baden: Nomos (1999), p. 68 (הצגת המשפט הפלילי. סקירה אתנוגרפית קצרה של הדין המשפטי).

31 Hermann Wolff, and Stephan Müller, *Kompetente Skepsis. Eine konversationsanalytische Untersuchung zu Glaubwürdigkeit in Strafverfahren*, Opladen: Westdeutscher Verlag (1997), p. 252 (ספקנות מקצועית).

32 הדברים תקפים רק לעניין ההליך הפלילי הנהוג באירופה היבשתית. בהליך הפלילי האנגלו-אמריקני לשופט תפקיד שונה. אני מודה לפרופ' תומאס פורמבאום, שקרא את הדיסרטציה כמנחה שני, על הערה זו.

א. הנאשמים ובית המשפט

הקטעים שלהלן, הלקוחים מתוך הדיון הראשי, מובאים במתכוון שלא לפי סדרם הכרונולוגי. קודם לכן אמנם ניתנה לנאשמים הזדמנות להתייחס לאישום ההוצאה להורג בירי, אך מאחר שתיאור עובדות המקרה, כפי שמציגו בית המשפט, מתחיל במעשה ההתנגדות של מלמד, תוצג תחילה עדותו של "עד פושע" בעניין תקרית "פיגוע החומצה". לאחר מכן יוצגו ויפורשו דברי הנאשמים ודבריהם של "עדים-קרבנות". עדים רבים אישרו את עצם קיומו של "פיגוע החומצה" - הן "עדים-קרבנות" והן "עדים-פושעים" הצהירו בדיון הראשי כי שמעו על המקרה. בית המשפט הצליח לחקור עד ראייה, איש משטרת הביטחון לשעבר ושמו מות, האיש שספג את החומצה בפניו. זה תיאר לפני בית המשפט, ב-15 ביולי 1966, את אשר אירע כשבתחילת ה"פיווי" של גטו ביאליסטוק, בפברואר 1943, פרץ עם חברו ליחידה, וילהלם, לביתו של מלמד כדי להוציא את המיועדים לגירוש בכוח מדירותיהם:

העד מות: ובכן, וילהלם ואני והפולני נכנסנו לבית_

יושב ראש ההרכב: המ...

מות: והיתה שם... אהה...אישה ונורה [נורת ליבון] עמומה מאוד, איפשהו.

יושב הראש: המ...

מות: אמרתי: איפה פאן? פאן לא כאן. הדלת הבאה הייתה נעולה. אמרתי: מה עכשיו? וילהלם אמר: לפתוח. פתחנו את הדלת, בכוח, ובאותו רגע עף עליי מהחושך הנוזל ישר לפנים. לא ידעתי מה זה. הייתה תסיסה כזאת, והעור נצרב. שמעתי רק תסיסה, ורעש באוזניים, כן?

יושב הראש: המ...

מות: אני קופץ אחורנית לקיר, מתעשת לאחר שנייה, מזנק קדימה ויורה.

יושב הראש: המ...

מות: ועף משם החוצה. זכרתי את הכניסה, כלומר את מיקומה. זה היה, כמו שאמרתי, בהתחלה. ולמטה, בפינת הבית... אהה... היה עוד... לא עלינו מהרחוב, אלא דרך הכניסה האחורית,

יושב הראש: המ...

מות: מקדימה היה כנראה נעול.

יושב הראש: המ...

מות: והיה שם שער גדול. ואז זעקתי לעזרה. אז מישהו תפס אותי ואמר: בחור, איך אתה נראה? כן?

יושב הראש: המ...

מות: לא משהו, כנראה - עד היום יש לי הצלקת - אהה... ובכן את הדם, הכול היה מלא בדם נקרש וכיוצא בזה, נראיתי כנראה כמו איזה כושי.

יושב הראש: המ, המ...

מות: ההוא תפס אותי והעביר אותי עם רכב שנקרה בדרכו למפקדה.

בוזה הסתיים חלקי בפעולה, כן?

יושב הראש: ו... אהה... וילהלם נשאר... אהה... שם, כן?

מות: כן, כפי ששמעתי מאוחר יותר, וילהלם מת, כן, כי אני _

לאחר שהתבקש על ידי יושב הראש לספר בקצרה על "האסון המצער" שקרה לו, דיבר מות במשפטים מקוטעים על ההתרחשות בביתו של מלמד, שאינו מוזכר בסיפור כשחקן פעיל. לא אדם הוא ששפך חומצה בפניו של מות, כי אם החומצה "עפה לעברו מתוך החושך". הוא לא ציין שניסה לירות ביהודי שהתגונן. טענתו של מות, שאיש משטרת הביטחון וילהלם לא נהרג מיריותיו, גרמה לעורך דין הייזה (Heise) (סנגורו של הנאשם היימברך) לפנות לעד בתום החקירה בשאלות ההבהרה הבאות:

עו"ד הייזה: אדוני העד, אם הבנתי אותך כהלכה, אמרת קודם לכן

שלא ייתכן שאתה זה שירה למוות בוילהלם. אמרת קודם, לא ייתכן

ש, אם הבנתי אותך נכון,

העד מות: כן.

הייזה: לא ייתכן שאני יריתי למוות בוילהלם.

מות: כן, הייתי _

תחילה היה מות מופתע לחלוטין משאלתו של עורך הדין הייזה, אם מישו אמר לו שיתכן כי ירה למוות בוילהלם, וכדי להתחמק מתשובה שב וסיפר את שקרה לו. הוא אף התחמק מלהשיב לשאלותיו של הייזה, אם שמע יריות אחרות זולת יריותיו, ואם ייתכן שווילהלם נהרג מיריותיו של מישו אחר. דבריו של מות לא שכנעו את בית המשפט, אשר גרס כי "סביר" שווילהלם נורה "בידי מות, שאיבד את מאור עיניו בגלל הוויטריוול"³³. כן הניח בית המשפט כי התקרית התרחשה כשעה לאחר תחילת ה"פינוי", למרות טענתו של מות כי "פיגוע החומצה" אירע בעשר הדקות הראשונות ל"פינוי". מות לא ידע למסור פרטים על המשך "אקציית הפינוי", כי הובא למרפאת השדה מיד לאחר "פיגוע החומצה".

דברי מות היו חשובים בעיני בית המשפט, משום שהמחישו כי לא הייתה הצדקה להוצאות להורג בירי בעקבות התקרית. בית המשפט קבע כי מעשהו של מלמד היה אקט של הגנה עצמית, ולא תקיפה, גם אם הגרמנים ראו בכך מעשה פלילי, "פיגוע" נקם. ההרג שביצעו הגרמנים באמתלה של "צעד תגמול" היה בלתי חוקי.³⁴ בית המשפט קבע:

33 פסק הדין, עמ' 232.

34 סעיף 32 לדין הפלילי מגדיר "הגנה עצמית" כדלקמן: (1) מי שעושה מעשה מתוך הגנה עצמית אינו פועל בניגוד לחוק. (2) ההגנה העצמית היא מעשה ההגנה הנחוץ כדי להדוף תקיפה המנוגדת

אין לדבר על תגמול, אלא אם כן מבצע התגמול היה תגובה על מעשה בלתי חוקי של הצד שמנגד. אין זה המצב כאן... פינוי הגטו היה מעשה בלתי חוקי. במסגרת פינוי זה הותקף מלמד, והוא תקף בחומצה מתוך התגוננות מפני מתקפה בלתי חוקית זו. לפיכך אם פעל מלמד לפי החוק, הרי מבחינת החוק לא ייתכן תגמול נגד פעולתו. לכן, פעולת התגמול כביכול הייתה בלתי חוקית מיסודה. הדבר היה ידוע גם לנותני הפקודות במשרד הראשי לביטחון הרייך. הם ידעו כי מבצע הפינוי הוא בלתי חוקי, לכן ידעו אף שהתנגדות באמצעות הגנה עצמית - מוצדקת היא. ואם בכל זאת הורו לירות למוות במאה יהודים בשל התנגדות זו, הרי שלא עשו זאת אלא כדי לתת משנה תוקף להוראת הפינוי הבלתי חוקית שלהם. הם נתנו משנה תוקף למבצע בלתי חוקי על ידי צעד בלתי חוקי נוסף. הם ידעו זאת, והם אף רצו בכך. מכאן שפעולתם זו נעשתה בכוונה תחילה.³⁵

בית המשפט דחה את גישת הגרמנים, שלפיה התנגדות לגירושים היא תקיפה בלתי חוקית. בהגדירו את מבצע משטרת הביטחון, שכונה "פינוי" ושנועד להכין את הרג תושבי הגטו, בשם "מעשה בלתי חוקי", ולעומת זאת בהגדירו את התנגדותו של מלמד כחוקית, קבע בית המשפט כי הגירושים וההוצאה להורג בירי של 100 בני אדם הם בחוקת פשעים. בהתבסס על עקרון קדושת החיים, השיב בית המשפט למלמד בדיעבד את זכותו להגן על חייו, זכות שאותה שללו ממנו הגרמנים. התביעה הכללית הניחה כי 50 איש נורו למוות, והאשימה את אלטנלוה כי דיווח על תקרית "פיגוע החומצה" במברק למשרד הראשי לביטחון הרייך, שאליו היה כפוף, וכי הציע לירות למוות ב־50 יהודים כ"צעד תגמול". עקב כך עצרו אנשי משטרת הביטחון 50 איש לפחות, ובהם גם את אשתו וילדו של "המפגע". כן נטען בכתב האישום כי היודנראט קיבל הוראה להסגיר את מי שעשה את המעשה, "ושאם לא כן, יחוסל הגטו כולו". בעקבות זאת הסגיר ה"מפגע" את עצמו ונתלה בפומבי. כשהגיעה "במברק הפקודה לירות למוות ב־50 יהודים", קיבל היימבך את המברק לידי וורה לבצע את ההוצאות להורג בירי "בלי לדווח לממונה עליו ובלי להמתין להוראותיו".³⁶

לשאלת יושב ראש חבר השופטים איזה "קו הגנה עיקרי" בכוונתו לנקוט נגד האישום בנוגע ל"פיגוע החומצה", אמר אלטנלוה את הדברים הבאים:

לחוק" Karl Lackner, and Kristian Kühl, *StGB. Strafgesetzbuch mit Erläuterungen*, München: Beck (2007), p. 230 (חוק העונשין לרבות ביאורים).

35 פסק הדין, עמ' 393 ואילך.

36 כתב אישום מטעם מטה התביעה הכללית דורטמונד מ־15 בדצמבר 1964 (45Js1/61), בתוך: L/StADT, D 21 A, no. 6270, p. 120.

הנאשם אלטנלוה: כפי שכבר אמרתי קודם לכן, לא השתתפתי בפעולה עצמה. אז... אהה... העירו אותי בלילה ואמרו לי שאחד מאנשיי נורה למוות. הנחנו תחילה, כי הוא נורה בידי יהודי, ורק בדיעבד התברר, כי נורה למוות בידי איש המפקדה שאיבד את מאור עיניו.

יושב ראש חבר השופטים: כן.

אלטנלוה: מיד דאגתי שהאיש יועבר למרפאת שדה, שהיה בה מומחה עיניים. לאחר מכן דיווחתי כמתחייב למשרד הראשי לביטחון הרייך, כי איש... אהה... את עובדות המקרה... כי הוא נורה למוות.

יושב הראש: זה היה הכול?

הנאשם אלטנלוה: לא הצעתי שום הצעה.

יושב הראש: אתה אומר במשפט אחד: נכון שדיווחתי על התקיפה ועל השלכותיה למשרד הממונה עליי, אך לא הצעתי צעדי תגמול. שאלה: האם הגיעה מברלין הוראה בדבר ביצוע צעד תגמול?

אלטנלוה: כן.

יושב הראש: האם אתה... האם זו... האם פקודה זו לבצע נקמה בוצעה

על ידך?

אלטנלוה: נודע לי על הפקודה רק לאחר שכבר בוצעה.

יושב הראש: אה, כלומר אתה לא ביצעת את זה?

אלטנלוה: לא.

יושב הראש: אז מישהו אחר?

אלטנלוה: כן.

יושב הראש: תודה רבה.³⁷

בולטת העובדה שיושב ראש חבר השופטים לא שאל את הנאשם מי היה אותו "אחר" שביצע את ההוצאה להורג בירי על פי הפקודה. בחקירתו הראשונה את הנאשם אלטנלוה, הסתפק השופט בדברים שאמר אלטנלוה בנוגע להתנהגותו אז. הנאשם נמנע מלומר לבית המשפט אם דיווח למשרד הראשי לביטחון הרייך מי ירה למוות בשוטר הגרמני. סביר להניח שבדו"ח שלו ציין כי השוטר הגרמני נורה למוות בידי יהודי, שכן כך הניח תחילה, כפי שהדגיש כבר בראשית החקירה נגדו, לפני משפטו. בחקירתו בספטמבר 1961 בידי התובע הכללי שפלובר (Schaplow), טען אלטנלוה כי רק "כעבור כמה ימים" – כלומר לאחר שדיווח למשרד הראשי לביטחון הרייך – התברר כי איש משטרת הביטחון נורה למוות בידי עמיתו שנפגע בתקיפה וירה לכל עבר. לטענתו, סבר תחילה כי "המת נפל קרבן לתקיפה", "בהקשר של פיגוע החומצה".³⁸ כמו כן לא נמנע אלטנלוה מלהזכיר, בעדותו ב-23 במארס 1966, כי

37 עדותו של הנאשם ד"ר וילהלם אלטנלוה, מ-23 במארס 1966, בתוך: L/StADT, D 21 A, no. 6341, סרט הקלטה, צד קדמי.

38 חקירת ד"ר וילהלם אלטנלוה על ידי התובע הכללי שפלובר, מ-21 בספטמבר 1961 (Az. 5 Js 342/59), בתוך: L/StADT, D 21 A, no. 6143, pp. 157-170, here: p. 168f.

לאחר "פיגוע החומצה" התייצב אצל באראש "לשיחת הבהרה" וכי אמר לו "שמוטב שהמפגע יתייצב". אלטנלוה הודה כי ייתכן ש"מרוח הדברים שלו השתמע" כי על המפגע להתייצב עד למועד מסוים, שאם לא כן - יינקטו צעדים". אלא שאלטנלוה לא פירט אז לאילו צעדים התכוון. לטענתו, מינוח זה היה מליצה לשמה, "כדי להדגיש את דרישתו" ולדבריו, לא חשב על משהו "קונקרטי"³⁹ רק ציין כי "בשום אופן" לא איים שאלפי יהודים יירו למוות. עם זאת, תוכנו "הקונקרטי" של המושג נגזר מההקשר: גם אם הדבר לא נאמר במילים מפורשות, אפשר להניח כי לדובר היה ברור (בעת המעשה ובעת החקירה) שמפקדת משטרת הביטחון תגיב על תקיפת גרמני ב"צעד תגמול". הודעות משטרת הביטחון מראות כי הוצאות להורג בירי של בני אדם רבים היו חלק ממדיניות הרדיפה וההשמדה של הכובשים הגרמנים. גם לבאראש היה ברור מה משמעות האיום ב"צעדים".

בדיון הראשי בבית המשפט טען אלטנלוה כי לא איים בצעדים, אלא הסתפק בהפניית "דרישה דחופה" אל באראש.⁴⁰ ואולם כעולה מבחינת הראיות, בית המשפט "שלל" את האפשרות ש"המפקד נסע השכם בבוקר ליודנראט בגטו" רק כדי למסור "הודעה כה תמימה". כפי שעולה מבחינת הראיות, "סביר להניח שנשמעו איומים מסיביים למקרה שהמפגע לא יובא לידי משטרת הביטחון לאלתר".⁴¹ ואולם הסיפור הסופי אינו מפרט את תוכן האיומים - בית המשפט אימץ את ניסוחו של אלטנלוה, מחקירתו בספטמבר 1961, שלפיו "יינקטו צעדים". כן אימץ בית המשפט את גרסת אלטנלוה, שלפיה אכן דיווח על התקרית שכונתה "פיגוע החומצה" למשרד הראשי לביטחון הרייך, אך לא הציע "צעד תגמול". בהניחו כי אלטנלוה לא נכח בהוצאה להורג, אימץ בית המשפט גם את טענת הנאשם כי לא היה מעורב במישרין בביצוע ההוצאה להורג. בחקירות קודמות לא זו בלבד שהכחיש כל מעורבות ישירה או עקיפה ב"הוצאה להורג בירי בבני ערובה", אלא אף הרחיק לכת מעבר לכך ואמר דברים שיש בהם כדי להפיל את פקודו לשעבר, היימבך. בחקירתו בידי התובע הכללי, בשנת 1961, אמר אלטנלוה כי לא נכח במפקדה כשהגיע המברק של המשרד הראשי לביטחון הרייך, ובו הפקודה לירות למוות ב-50 בני ערובה. לטענתו, כשחזר למפקדה, כבר בוצעה הפקודה שהגיעה מברלין. לדבריו, נודע לו כי היימבך קיבל לידי את המסמך ו"דאג לכל השאר". לגבי פרטי ההוצאה להורג, העיד אלטנלוה כי אין בידו פרטים. הוא טען כי "לא ידוע לו כלל, אם אכן נורו למוות 50 איש או אולי פחות". עם זאת, נאמר לו, לדבריו, כי נורו 50. לטענתו, לא נודע לו מי פיקד על המבצע, מי ירה ומי בדיוק נורה. לאחר שנודע לו כי נורו "בני ערובה", הועבר על כך דיווח לברלין. לדבריו, ייתכן שהוא עצמו מסר את הדיווח במברק.⁴² גם בעדותו לפני השופט החוקר כעבור שנתיים הצהיר אלטנלוה, כי עודכן בדבר הפקודה ששיגר המשרד הראשי לביטחון הרייך לירות למוות ב-50 יהודים כתגמול

39 שם, עמ' 168 ואילך.

40 פסק הדין, עמ' 243.

41 שם.

42 חקירת אלטנלוה בידי התובע הכללי שפבלוב מ-21 בספטמבר 1961, עמ' 168.

על התקיפה, רק לאחר ביצועה. לטענתו, סיפר לו היימבך כי הורה לירות למוות ב־50 יהודים לפי פקודת המשרד הראשי לביטחון הרייך. לדבריו, מאוחר יותר ניגש להיימבך ושאל אותו מדוע לא המתין לפקודתו, אך "בתוך תוכו שמח", כי "לא נאלץ לעסוק עוד בעניין". לטענתו, "כמעט לא ראה דבר" מ"ביצוע הפעולה עצמה". בחירת המילים "כמעט לא" מצביעה על כך שאלטנלוה נמנע במתכוון מלחשוף את אשר ראה, כדי שלא להפיל את עצמו. בפרוטוקול נכתב עוד, כי מאוחר יותר נודע לו ש"המפגע" היהודי נורה למוות וכי לא ידוע לו מי נתן את הפקודה לירות בו. לטענתו, לא הוא נתן את הפקודה.⁴³

בחקירתו בבית המשפט ריכך אלטנלוה את טענתו הקודמת, שלפיה היימבך הוא שביצע את ההוצאה להורג בירי, ותחת זאת טען כי באותה מידה ייתכן שהיה זה רולף גונתר (Günther) (פקודו של אייכמן, שנשלח לביאליסטוק בראשית פברואר 1943 בהוראת המשרד הראשי לביטחון הרייך).⁴⁴ בסוף הדיון הראשי, ב־11 בינואר 1967, הצהיר אלטנלוה לבסוף כי דווח לו על ביצוע "ההוצאה להורג בירי בבני ערובה", ואגב כך הוזכר השם היימבך. עם זאת, אלטנלוה לא טען כי היימבך הוא שפיקד על ההוצאות להורג בירי, או כי היה מעורב בהן.⁴⁵ מדוע חזר בו אלטנלוה בבית המשפט מהפללתו של היימבך? כדי לענות על שאלה זו יש לזכור שלפי החוק הפלילי הגרמני אסור לנאשם להפיל אדם אחר שלא בצדק. "האשמה כוזבת" בבית משפט היא עברה על החוק. ייתכן שבחקירתו שיקר אלטנלוה והאשים את פקודו לשעבר כדי להגן על עצמו. בית המשפט פירש את העניין כדלקמן: אלטנלוה נמנע מלהפיל את היימבך בדיון הראשי, משום שנרתע "מהפללת פקוד לשעבר", שכן "ייתכן שחשש כי אז יפיל אותו ודאי היימבך בחזרה", וכן משום ש"אם ייצמד לאמת ויפיל את היימבך, רק יחזק את החשד כי הוא עצמו השתתף בהוצאתם להורג בירי של קרבנות התגמול".⁴⁶

אשר למספר הקרבנות, התעקש אלטנלוה כי גורו 50 בני אדם, אף שכפי שיעוד נראה בהמשך, עדים אחדים דיברו על 100 קרבנות. יושב ראש חבר השופטים הבחין בשאלת מספר הקרבנות בין הפקודה להוציא בני אדם להורג, לבין הדיווח על ביצוע הפקודה:

יושב ראש חבר השופטים: אהה... לגבי המספר 100 של... אהה...
המוציאים להורג בירי בעקבות התקיפה. האם אנחנו תמימי דעים
בעניין זה או לא?

43 חקירת אלטנלוה בידי השופט החוקר ד"ר פישר מ־19 באוגוסט 1963, מס' 6156, עמ' 114-125, בעמ' 120.

44 עדות הנאשם אלטנלוה בדיון הראשי בתיק הפלילי נגד ד"ר אלטנלוה ואחרים מ־31 באוקטובר 1966, מס' 6342, סרט הקלטה 37, צד אחורי.

45 ראו: פרוטוקול הדיון הראשי, מס' 6178, עמ' 926.

46 פסק הדין, עמ' 255.

הנאשם אלטנלוה: לי נאמר אז... אהה... רק ש_ אני זוכר שהמברק היה על 50.

יושב הראש: יותר מ־50.

אלטנלוה: 50, לא, אהה... 50, כלומר אהה_

יושב הראש: 50.

אלטנלוה: 50.

יושב הראש: הממ... ולא 100.

אלטנלוה: לא 100.

יושב הראש: מי אמר לך?

אלטנלוה: הרי ראיתי את המברק בדיעבד.

יושב הראש: ראית אותו? סלח לי, לא_

אלטנלוה: המברק של המשרד הראשי לביטחון הרייך הוגש לי בדיעבד.

יושב הראש: כן, כך עשית_ את זה אנחנו כבר יודעים. אמרת לנו שהמברק הגיע יחד עם הדיווח שלפיו ההוראה להוציא להורג כבר בוצעה. כך אמרת לנו.

אלטנלוה: כן.

יושב הראש: נודע לך על כך באותה עת.

אלטנלוה: כן.

יושב הראש: לא יכולת עוד לעשות דבר, ואז נודע לך שמדובר ב־50.

האם אתה גם יודע_ האם גם דווח לך שנורו 50 בני ערובה או 100?

אלטנלוה: דווח לי על 50.

יושב הראש: דווח על 50. מי דיווח לך על כך? היימבך?

אלטנלוה: איני יכול להגיד כיום בוודאות מי דיווח לי על כך.⁴⁷

בית המשפט קבע כי עדותו של הנאשם אלטנלוה – שטען כי לא היה מעורב בביצוע פקודת המשרד הראשי לביטחון הרייך בדבר פעולת התגמול, אלא למד על הפקודה רק לאחר ההוצאה להורג – מופרכת עקב חוסר היגיון פנימי. פסק הדין מנמק בהרחבה מדוע סבור בית משפט שאלטנלוה ידע גם ידע על הפקודה, וכי הפקיד את ביצועה בידי פקודו היימבך: ראשית כול, "הסבירות הפנימית"⁴⁸ מדברת בעד העניין: אלטנלוה היה מפקד משטרת הביטחון בביאליסטוק. הוא נכח במקום ב־5 בפברואר 1943, חתם על המברק שבו דווח על נפילת החייל, ואף הודה כי הפקודה מטעם המשרד הראשי לביטחון הרייך בדבר פעולת התגמול הופנתה אליו כמפקד. זאת ועוד קבע בית המשפט כי אלטנלוה "החזיק את המברק בידיו", קרא אותו ולא "נזף" בהיימבך "על ביצוע פקודת התגמול". בית המשפט הגדיר את פעולת התגמול "אירוע בעל משמעות מיוחדת", ולכן לדעתו לא יעלה על הדעת "שהיא בוצעה בלי

47 חקירת הנאשם אלטנלוה בדיון הראשי מ־28 מארס 1966, מס' 6341, סרט הקלטה 12, צד אחורי.

48 ראו: פסק הדין, עמ' 240.

הסכמת המפקד".⁴⁹ הנימוקים לפסק הדין עוסקים בהרחבה בדברים שאמר אלטנלוה בחקירתו ובדיון הראשי על "פיגוע החומצה", דברים שהופכים את "הכחשותיו לבלתי אמינות" בעיני בית המשפט. השופטים סברו שהטענה, שלפיה גונתר הוא שהורה למפקד הגסטפו בביאליסטוק, היימבך, לבצע את פעולת התגמול, "מוזרה", כי לגונתר לא הייתה שום סיבה "להורות על ביצוע פקודה שלא הופנתה אליו, הגם שהנמען נכח במקום והיה נגיש". לפי פסק הדין, אלטנלוה "לא היה מדווח על ביצוע מהלך, אם מפקד אחר היה מורה לבצעו". זאת ועוד סבר בית המשפט, כי אלטנלוה "אפילו הפליל את עצמו בעדותו – הנכונה לדעת בית המשפט – כי היימבך ביצע את ההוצאה להורג בירי". מכך נגזר "בסבירות בלתי מבוטלת" כי "היימבך קיבל את הפקודה מהממונה הישיר". הפרט שלדעת בית המשפט תומך באפשרות שאלטנלוה הוא שהורה להיימבך לבצע את הפקודה בדבר פעולת התגמול, הוא הכרזתו של היימבך כי לא פעל מאחורי גבו של מפקדו.

בדיון הראשי בבית המשפט הכחיש הנאשם היימבך הן את הוצאתם להורג בירי של "קרבות התגמול" והן את מעורבותו האישית בכך. כשנשאל על מעורבותו בחקירתו לפני המשפט, מסר על כך תשובות סותרות. במאי 1962 אמר לתובע הכללי שפלובר, כי בניגוד לטענת אלטנלוה, לא הורה להוציא להורג 50 בני ערובה עצורים על סמך מברק של המשרד הראשי לביטחון הרייך. לדבריו, לא ייתכן כי "פעל על דעת עצמו בלי להודיע על כך לד"ר אלטנלוה". היימבך העיד אז כי "לא זכור לו כיום דבר" על "עובדת מתן הדין וחשבון ועל המברק שהתקבל מהמשרד הראשי לביטחון הרייך בעניין מבצע זה של ההוצאה להורג בירי".⁵⁰ כעבור שנה וחצי, בעת תשאול במסגרת חקירה בידי שופט חוקר, כבר השתפר זיכרונו. באוקטובר 1963 הכריז כי אכן הגיע מברק מהמשרד הראשי לביטחון הרייך ובו הוראה לירות בבני הערובה. לדבריו, הפקודה תאמה את ההצעה שהעלתה המפקדה. היימבך אמר אז כי אינו יכול לשלול את האפשרות שקיבל עליו את היוזמה לבצע את ההוצאה להורג: "ייתכן גם כי על סמך המברק שהתקבל מהמשרד הראשי לביטחון הרייך הוריתי להוציא להורג בירי בני ערובה יהודים אלה, אך אין זאת כי אם בידיעת ד"ר אלטנלוה". לשאלת התובע הכללי, האם היו לו "הרהורים" לגבי ביצוע הפקודה, שלפיה ולפי עובדות המקרה שנמצאו, "הרגו גם את אשתו של המפגע ואת ילדו", השיב היימבך כי אינו מעלה על דעתו שבהזדמנות זו ירו למוות באשתו של המפגע ובילדו. את ההוראה לירות בשאר היהודים "מצא כחוקית, שהרי ביקשו לכך היתר מראש".⁵¹

בעצת סנגורו, בחקירתו הראשונה בבית המשפט בבילפלד לא התייחס הנאשם היימבך לעצם האישום בעניין "פיגוע החומצה".⁵² גם בעת חקירתו כעד העדיף היימבך שלא להתבטא על מכלול המעשים האלה. יושב ראש חבר השופטים שאל

49 שם, עמ' 241.

50 חקירת לותר היימבך בידי התובע הכללי שפלובר מ-21 במאי 1962 (Az. 45 Js 1/61), בתוך: L/StADT, D 21 A, no. 6148, pp. 138-158, here: p. 153.

51 שם, עמ' 90.

52 ראו: חקירת הנאשם לותר היימבך בדיון הראשי מ-28 במארס 1966, מס' 6341, סרט הקלטה 13, צד אחורי.

את הנאשם שוב ושוב אם ברצונו להעיד בעניין. כך למשל ב-9 במאי 1966, לאחר חקירת העדה ברוניםלבה פרבר:

יושב ראש חבר השופטים: מר היימבך, עוד שאלה: עדיין לא התבטאת בעניין מלמד, על הוצאתו להורג בירייה של המפגע. אני... אהה... רק שואל כדי שלא אחמיץ שום דבר: האם ברצונך להתבטא היום בעניין התקיפה?

הנאשם היימבך: אדוני, יושב ראש חבר השופטים, אני מוכן להתבטא בהרחבה בעניין זה, עם זאת, אני סבור שמסיבות... אהה... (שותק), מסיבות הקשורות להליך הפלילי, עדיין לא הגיע הזמן להצהרה זו.⁵³

על "שאלת שיתוף הפעולה"⁵⁴ שהעלה יושב ראש חבר השופטים הגיב היימבך בדפוס של דחייה מנומקת. דבריו מצביעים על שיקולים אסטרטגיים – נראה שבאותה עת סבר כי מגרעותיו של שיתוף הפעולה (אילוץ חקירה) גוברות על יתרונותיו (האפשרות להציג את גרסתו).

היימבך התייחס בהרחבה ל"פיגוע החומצה" רק בסוף ההליך המשפטי. בדיון ב-7 בינואר 1967 הכריז כי מעשהו של מלמד, שהוגדר בפיו "פעולת צלף", "ננקם" בניקית כל הצעדים לתפוס את הפושע, אך לא "באמצעות הוצאות להורג שרירותיות". ההוצאות להורג בירי בעקבות פעולת ההתנגדות של מלמד נחשבו בעיניו המצאה של "כתיבת ההיסטוריה לאחר המלחמה". לפי זיכרונו, "הכוחות שפעלו לפינוי" הגטו בפברואר פעלו בסך הכול "בתקיפות", בכניסתם לבתי הדיירים. היימבך הכריז כי מעולם לא פסח על הממונה עליו על סמך מברק של המשרד הראשי לביטחון הרייך. הדבר מופרך לחלוטין, הן לנוכח "החינוך שלו בכללותו", והן לנוכח "תודעת השירות שלו בימים ההם". לשאלתו של יושב ראש חבר השופטים, כיצד נקמו על מעשהו של מלמד, השיב היימבך, כי לא ייכנס "לפרטי העניין". במקום להציג לפני בית המשפט תיאור נגדי מתקבל על הדעת לגרסת התביעה, הכחיש היימבך את טענת התביעה כי עסק בהוצאות להורג בירי, וכך סטה מדבריו הקודמים:

יושב ראש חבר השופטים: ובכן, ניתן העונש על מעשהו של מלמד. ראשית, על ידי תליית הפושע, כן? או שמא לא? ושנית, באמצעות הוצאתם להורג בירי של בני ערובה. כן או לא?

הנאשם היימבך: אני טוען, כי הפושע (שותק) הומת. אני מכריז כי אני מכחיש שהייתה הוצאה להורג בירי של בני ערובה בהקשר למעשהו של מלמד.

יושב הראש: אני מבין. לא הייתה הוצאה להורג בירי של בני ערובה. אז כיצד אתה מסביר את דברייך שזה עתה הצגתי בפניך – וזה עתה

53 עדותו של הנאשם היימבך מ-9 במאי 1966, מס' 6341, סרט הקלטה 13, צד אחורי.

54 בעניין ניסוחה של שאלת שיתוף הפעולה, ראו: Lackner, and Kühl, 'עמ' 230.

אתה עצמך אמרת מפורשות - כי ברור שהיו מעשי תגמול לאחר שנורה ונהרג פקיד גרמני?

היימבך: כן, כנראה שוב הובנתי שלא כהלכה. יושב הראש: בבקשה, אעמת אותך שוב עם אותם דברים.

היימבך: כן, אני יודע, אדוני יושב הראש.

יושב הראש: הנה, אני מחזיק את זה ביד. אמרת כאן: יש להניח שאיימו במעשי תגמול. איני יודע אם קרה ומה קרה, אמרת בחקירתך הראשונה. נכון? לגבי הוצאות להורג בירי, נכונים דבריו של ד"ר אלטנלוה, ואתה הצגת אותם בהרחבה. מאוחר יותר, בחקירתך באוקטובר אמרת: נכון שהגיע מברק מהמשרד הראשי לביטחון הרייך ובו הוראה לירות בכני ערובה, אך כל זה קרה בעקבות הצעתנו. הצעה זו הייתה של המפקד. ייתכן שאני עצמי טיפלתי במברק הזה, אך לא בלי ידיעת מפקדי. ואז בא המשרד הראשי לביטחון הרייך ואמר: תירו בהם. את זה עשיתי בידיעת מפקדי. ואתה עצמך אמרת: תשמע, לפי החינוך שלי בכללותו, אדוני יושב הראש, אין כל אפשרות שאעשה דבר כזה משמעותי בלי ידיעתו ואישורו של מפקדי. כך הבנתי את הדברים שאמרת זה עתה. עכשיו אתה מפתיע אותי עם המשפט שלא היו הוצאות להורג בירי על בני ערובה. אז מה נכון?

היימבך: אדוני יושב הראש, נדמה לי שאז אפילו עוד הרחקת לכת מעבר לטענות שהועלו נגדי. תמיד חשבתי _

יושב הראש: הממ...

היימבך: והנחתי שיש מסמכים מהימנים _

יושב הראש: כן, כן.

היימבך: _ המעידים שאכן התרחשו הוצאות להורג בירי. ואז אמרת שבטח מפקד ס"ס או מפקד משטרה הציע הצעה כזאת, אולי היא אפילו יצאה מהמפקדה שלנו. ואם אכן יצאה הצעה כזאת מהמפקדה שלנו, אז הדברים היו יכולים להתרחש רק כך ולא _

שופט אחר בהרכב: מר היימבך _

היימבך: אחרת.

שופט אחר: אז למה לא אמרת את הדברים כך? למה לא אמרת: אם הדברים התרחשו כך, אז מצב הדברים היה חייב להיות כך. במקום זאת אמרת: אכן שהגיע מברק.

היימבך: מצדי שישקלו אותי או איך שישפטו את זה. ייתכן שכל זה נכון. אבל הייתי רוצה להוסיף את הדבר הבא: לגבי הדברים האלה - מצדי שלא יעריכו את יכולותיי השכליות - לגבי הנקודה של ההוצאה להורג בירי על בני ערובה, מעולם לא הנחתי שהדבר יהפוך לאישום, כן, ושבגלל זה הדבר ימלא תפקיד. חוץ מזה, סברתי שגם אם... אהה... לובש מדים גרמני נורה מן המארב,

יושב הראש: כן, כן.

היימבך: בהחלט אפשר לחשוב שבמקרה כזה עושים משהו –
שופט אחר: נכון, מר –

היימבך: ואמרת, אפילו אם הייתי מקבל פקודה כזאת, הייתי בוודאי מוצא לנכון, כן, לבצע אותה במקום, אם הייתי –
עו"ד הייזוה: הוצאה להורג בירי על בני ערובה, בתלייה או הוצאה להורג בירי?
היימבך: סליחה?

[...]

יושב הראש: ברור, אתה רצית, רצית לומר שאתה מכחיש את מה שכתוב כאן, בהיקף זה. זו הייתה בעצם יותר מחשבה תיאורטית. אם אכן התרחש מעשה כזה, אזי יש להניח כי נעשו פעולות תגמול.

[...]

יושב הראש: מה שחשוב כאן למעשה שתתייחס לעניין לגופו: האם שלחת מברק לברלין בידיעתו של ד"ר אלטנלוה או בלי ידיעתו? האם קיבלת הוראה מברלין, כן או לא? אתה כנראה מתקשה ומבקש בגלל זה להתנער כעת מד"ר אלטנלוה. ונראה שאינך מעוניין שיחשדו בך שבסופו של הליך אתה מפליל את ד"ר אלטנלוה, אם כי אתה עצמך אומר: אני חייב להפליל אותו, כי אני לא האיש שעושה מעשה על דעת עצמו ומאחורי גבו של מפקדו. זה גורם לך כנראה קשיים אדירים. האם אני טועה?

היימבך: אדוני יושב הראש, אני יכול לומר לך רק את העובדה הבאה: לא היה שם דבר בלתי תקין. אני חוזר ואומר שמעולם לא [...] בלי ידיעת הממונה עלי –
יושב הראש: הנה.

היימבך: מעולם לא ביצעתי אקציה, אם חוקית ואם בלתי חוקית, כן, ואיני יכול לומר לך מנקודת הראות שלי כיום, ואני חושב שלא היו דברים כאלה ש־40 או 50, כפי שטוענת התביעה, כן, ש־40 או 50 איש הועמדו לקיר ונורו בידינו. אם הייתי יודע על כך, הרי הייתי אומר לך, כן. אני חייב לומר לך, אני חייב להודות שהדבר הזה עם מלמד, שהוא מצא את מותו, כן, זה לא נכון.

יושב הראש: זה מה שאתה רוצה לומר?

היימבך: מעורב או לא מעורב, איני זוכר אלא במעומעם. אני זוכר גם שבעת הניסיון לתפוס את הפושע, עשו משהו. אבל לא במובן שהאנשים שלנו נכנסו לשם. אם הרגע אמרתי, כן, המעשה ננקם, אז היה מדובר בגברים לפי תפיסתי, אז זה קרה... אהה... בוודאות. הרי הם רואים שם חבר שותת דם, כן, ואז יריות. ואז הם נכנסים לבתים, כן, ובלי אזהרה הם יורים פנימה, ואז יש הרוגים. וייתכן שבמסגרת צעדים אלה היו יותר אבדות בצד השני ממה שציפו. ושוב, לפי מה שהעריכו בדיעבד, היו 10 ומצדי אפילו 15 הרוגים.

עו"ד הייזוה: מר היימבך, שוב_
 יושב הראש: כן, זהו זה. גמרנו את העניין הזה. [לשופט אחר בהרכב]
 תשאל, בבקשה.⁵⁵

כשעצמית⁵⁶ את הנאשם עם דבריו הקודמים, חשף יושב ראש הרכב השופטים את הסתירה בין דברי היימבך בעת חקירתו לפני המשפט לבין דבריו בדיון הראשי בבית המשפט. היימבך, בהסבירו את ההיגיון שבדבריו הקודמים, ניסה ליישב את הסתירה. אלא שבית המשפט לא קיבל את טענתו, לפיה אמר את הדברים הקודמים רק משום שהניח אז שבידי התביעה הכללית הוכחות בכתב בעניין "ההוצאה להורג בירי על בני ערובה". היימבך הלך והסתבך בדבריו ונקלע לסתירות: אף שלא הודה כי היו הוצאות להורג בירי, ולא הודה כי היה מעורב בהן, הצדיק אותן בעקיפין כשהגדירן כחוקיות. ניסוחו של היימבך בדבר "האבדות בצד השני" חושף כי ראה ביהודים לוחמים, יריבים בעימות צבאי. עם זאת, הוא התעלם מהעובדה שבאמתחתם של היהודים לא היה נשק להגן על חייהם. לדידו, לא פעולת ההתנגדות של מלמד כי אם "צעד התגמול" של מפקד משטרת הביטחון, הוא שהיה בגדר צעד של הגנה עצמית.

בתום החקירה בידי יושב הראש, עשה שופט ההרכב ד"ר הורסט גברט (Gaebert) ניסיון נוסף לחלץ מהנאשם דברים ברורים וחד-משמעיים. לאחר שקיבל את רשות הדיבור מיושב הראש ("תשאל, בבקשה"), נטל שופט זה את ניהול הדיון לידיו והחל לחקור את היימבך. הוא פתח את החקירה בשאלה בעניין המברק, וביקש לדעת מי שלח אותו לברלין:

שופט בהרכב: מר היימבך, רק בקצרה, האם אתה שלחת את המברק לברלין? כן או לא? האם זכור לך? ענה ככן או לא, בבקשה.
 הנאשם היימבך: כיום לא. לא אוכל_
 שופט: אינך זוכר.
 היימבך: לומר לך.
 שופט: האם אתה זוכר אם ד"ר אלטנלוה שלח את ה_ מברק כזה?
 היימבך: גם זאת לא אוכל לומר כיום.

55 עדות הנאשם לותר היימבך מ-6 בינואר 1967, שם.

56 על שיטת העימות כותבים פנדר מאט וכריסטוף זאואר את הדברים הבאים: "כלי העימות נועד בכל מקרה להבליט קיום סתירה בין מה שנאמר זה עתה לבין מה שכתוב, או בין התגובה המצופה לבין הכתוב במסמכים". Henk Pander Maat, and Christoph Sauer, "Konfrontieren", in: Ludger Hoffmann (ed.), *Rechtsdiskurse. Untersuchungen zur Kommunikation im Gerichtsverfahren*, Tübingen: Narr (1989), pp. 129-163, here: p. 136 ("עימות וניזיפות במשפט הפלילי ההולנדי", בתוך: מחקרים על התקשורת בהליך המשפטי).

שופט: גם זאת אינך יכול לומר. האם אתה זוכר תקרית זו עם החומצה, כלומר ש... אהה... הותזה חומצה על איש המפקדה שלך, כלומר שהייתה תקיפה?

היימבך: בעניין זה יש לי מושג.

שופט: בעניין זה יש לך מושג. מי היה הנפגע?

היימבך: אהה... יש לשער כעת_

עו"ד הייזה: לא!

שופט: אני רק שואל מה זכור לך. האם אתה זוכר ש_

היימבך: כן, ראשית_

שופט: שזה היה וילהלם?

היימבך: רציתי להתייחס_

שופט: רק שאלתי_

היימבך: מאז ההגנה שלי, עכשיו אני כבר לא יודע מה עליי לומר.

שופט: מר היימבך, הייתי רק רוצה_

עו"ד הייזה: קצר וברור.

שופט: הייתי רוצה לשמוע את עדותך הברורה.

היימבך: זה היה מישהו ממחלקה IV שלי.

שופט: טוב, אבל כבר אינך יודע מי_ לא זכור לך_

היימבך: זה היה מישהו ממחלקה IV שלי.

שופט: טוב, לשאלה הבאה: האם זכורים לך צעדים שהורית לנקוט כדי לתפוס את הפושע? או שאחרים במפקדה שלך הורו על צעדים כאלה?

היימבך: אהה... לא ידוע לי, אם אני יזמתי אותם במיוחד או לא, אך מובן מאליו שנבקטו צעדים ושגם מחלקה IV עסקה בכך, כן.

שופט: טוב, ואילו צעדים זכורים לך?

היימבך: האם_

שופט: אילו צעדים? האם הובטח פרס? האם נכתב מזכר?

היימבך: בהחלט ייתכן שהובטח פרס.

שופט: לא לזה_ לא מעניינות כרגע הספקולציות שלך, לא מעניין מה שאתה רואה כאפשרות תיאורטית.

היימבך: כבר אין לי מושג מדויק על כך.

שופט: אין לך. האם זכורה לך תפיסתו של מלמד הפושע?

היימבך: הייתי אומר שכן.

[...]

שופט: מי תפס אותו?

היימבך: סליחה?

שופט: מי תפס אותו, את הפושע?

היימבך: אהה...

שופט: אז מה בעצם אתה זוכר מהתפיסה שאתה_

היימבך: עכשיו אני עלול כמובן לפלוט מה שנודע לי בינתיים שנאמר מאז סיום החקירה_

שופט: כלומר, זכור לך משהו במעומעם.

היימבך: הלשינו עליו, אם אפשר לומר כך, הוא... אה... הוסגר לידינו באמצעות הלשנה, כן, אך גם בעניין זה אין לי זיכרון מדויק.

שופט: אין לך זיכרון מדויק. יש לך זיכרון מדויק על מותו של המפגע?

היימבך: (שותק) הייתי... אהה... רוצה להמתין לתוצאות ה... הדיון_

שופט: לא, אני מתכוון למה שזכור לך מאז.

היימבך: לגבי אז הייתי רוצה לומר: הפושע הומת.

שופט: היכן וכיצד?

היימבך: אהה... איני יודע לומר זאת כיום, ייתכן שמדובר במוות בתלייה.

שופט: אך לא זכור לך הדבר. אתה מסיק זאת משלב הראיות.

היימבך: סליחה?

שופט: אינך זוכר זאת. לא ראית אותו תלוי.

היימבך: זאת לא_

שופט: התמונה שמורה בזיכרוןך.

היימבך: אדוני השופט, זה לא זכור לי במדויק_

שופט: זה זכור לך במעומעם.

היימבך: לא הייתי שולל שלפי מה שידעתי אז, לא ידעתי ש_

שופט: ברור. אותי מעניין רק מה שאתה זוכר כיום. שאלה: מה לגבי ניהול התלייה הזאת של מלמד. האם אתה ניהלת את זה?

היימבך: הייתי רוצה לומר שלא.

שופט: מה זאת אומרת: הייתי רוצה לומר?

היימבך: (שותק)

שופט: האם ברצונך לומר: לא?

היימבך: לא, לא.

שופט: אני כבר לא ניהלתי את זה, או שמא אתה רוצה לומר,

היימבך: לא

שופט: ניהלתי את זה

היימבך: לא, לא

שופט: או שברצונך לומר: אני כבר לא יודע.

היימבך: לא, לא.

שופט: אתה רוצה לומר: לא ניהלתי את זה.

היימבך: כן.

שופט: ידוע לך שמבחינתנו_

היימבך: כן.

שופט: עדויות סותרות

היימבך: זה

שופט: בעניין זה

היימבך: אפשר לומר בעניין זה _

שופט: האם זכור לך שהמפגע... אהה... נפל כשהיה תלוי...?

היימבך: לא.

שופט: שהחבל נקרע.

היימבך: לא, לא, לא.

שופט: האם זכור לך שאז (שותק) שאז נורתה ירייה לעברו?

היימבך: לא.

שופט: אם לומר זאת בזהירות.

היימבך: לא, לא.

שופט: לא זכור לך. ובכן, לגבי נסיבות התלייה,

היימבך: לא.

שופט: אינך זוכר פרטים.

היימבך: לא. ובכן, אני זוכר... אהה... יש כאן קצת בלבול, מאז

המלחמה... אהה... קראתי הרבה בספרות הפולנית... רק אז נודע לי

על... אהה... הדברים _

שופט: אז מה עכשיו עם ההוצאה להורג בירי על בני הערובה? האם

נכחת במקום במהלך מבצע פברואר, כשנורו בני ערובה?

היימבך: לא.

שופט: אתה רוצה לומר שלא נכחת או שאינך זוכר?

היימבך: לא.

שופט: לא נכחתי. האם ידוע לך שאנשים מהמפקדה שלך ירו בבני

ערובה בהקשר זה?

היימבך: אני, איני יודע.

שופט: אינך יודע.

(שתיקת כל המעורבים)

עו"ד הייזה: וכיצד אתה מסביר את עדותך הסותרת במהלך החקירה

לפני המשפט?

היימבך: (שותק)

עו"ד הייזה: האם אתה רוצה לומר שלא הובנת נכון?

היימבך: (שותק)

עו"ד הייזה: או שמא ברצונך לומר שלא אמרת אז את האמת?

היימבך: מר _

עו"ד הייזה: או שמא ברצונך לומר שאז זכרת משהו אחר?

היימבך: כן.

עו"ד הייזה: הרי חייב להיות הסבר כלשהו לעניין.

היימבך: כן, כן, זו שאלה של ביטוי. איני רוצה... אהה... לומר בזאת

בשום אופן, כן, ש-... אהה... האדון מהתביעה הכללית לחץ אותי.

חתמתי על מה שנכתב אז בפרוטוקול. זה מה שאמרתי. אני משאיר לבית המשפט לשפוט זאת. [...] קשה לי לנסח את זה במילים, אבל עובדות המקרה לא היו כפי שאמרתי אז. עו"ד הייזה: כלומר, אתה רוצה לומר: איני יכול לומר כיום מדוע אמרתי אז משהו אחר. היימבך: כן. עו"ד הייזה: טוב.⁵⁷

אף ששופט ההרכב ד"ר גברט ועורך הדין הייזה ביקשו מהנאשם לתאר רק את הזכור לו ממאורעות העבר, ניסה היימבך שוב ושוב להציג תוצאות משלב הראיות. מאחר שהיימבך הופלל על ידי עדים אחדים, במבט ראשון נראית התנהגותו זו מפתיעה, ואף בלתי נבונה. ייתכן שניסה לשכנע את בית המשפט שאי-אפשר לשחזר את ההתרחשויות לאחר תקופה ארוכה ולנוכח מגוון הגרסאות והפירושים. מכאן הערתו בעניין ה"ספרות הפולנית" שכביכול עיצבה מחדש את זיכרונו. עורך הדין הייזה, בהתערבויותיו, סימן כי אינו מרוצה מהאסטרטגיה של מרשו. על נזיפות סנגורו, שדחק אותו לפינה בסוף החקירה בשאלות בעניין הסתירה בין הדברים שאמר בחקירתו לבין דבריו בדיון בבית המשפט, הגיב היימבך בועם – המשפט "זה היה מישהו ממחלקה IV שלי" נשמע תוקפני מאוד – ואחר כך בחוסר ביטחון "עכשיו אני כבר לא יודע מה עליי לומר". שאלות הסנגור חרשו את היימבך, ששתק כי לא ידע כיצד לענות. הוא לא הצליח להביא נימוק משכנע שיסביר את עדויותיו הסותרות, והאלם וחוסר הביטחון שלו היו גלויים לעיני כול. מאחר שלא היה בידו הסבר משכנע, נזקק ליוזמת הפירוש של סנגורו.

הקטע מתוך חקירתו ממחיש את החשיבות שמייחס בית המשפט למסמכי החקירה מלפני פתיחת המשפט. בעניין התייחסותו של בית המשפט להתבטאות בעל-פה לעומת המסמכים הכתובים, מציין תומאס סייברט (Seibert) שבפועל "ניתנת עדיפות דווקא למסמכים הכתובים, בשל פונקציית האיסוף שלהם ושימורם, זאת בניגוד לכל עקרונות ההליך". המסמך הכתוב, מעבר לעובדה שהוא מכיל מידע "על אשר התרחש", גם "דוחה את כל הדברים שאינם כתובים בו כזוטות או כחצאי אמיתות – לפחות זמנית".⁵⁸ כך הדבר גם במקרה שלפנינו: מבחינת בית המשפט, הדברים החדשים שאמר היימבך לא היו רלוונטיים – רק הדברים שאמר בחקירתו בטרם החל המשפט היו רלוונטיים. בדברים שאמר היימבך בעל-פה בדיון הראשי לא היה כדי לגבור על הכתוב במסמכים.

57 עדות הנאשם לותר היימבך מ-6 בינואר 1966, מס' 6342, סרט הקלטה 41, צד קדמי.

58 Thomas-M. Seibert, Gerichtsrede. *Wirklichkeit und Möglichkeit im forensischen Diskurs*, Berlin: Duncker & Humblot (2004), p. 182 (דברים בעל-פה בבית המשפט. מציאות מול אפשרות בשיח המשפטי).

כפי שעולה מפרוטוקול החקירה, בית המשפט סבר כי עדותו של היימבך מאוקטובר 1963,⁵⁹ בעניין "פיגוע החומצה", קרובה יותר לאמת מאשר הדברים שתיאר בדיון הראשי בבית המשפט. בפסק הדין נימקו זאת השופטים באומרם כי ידוע לבית המשפט "מפרוטוקולים של חקירותיו שהוזכרו לו בדיונים בבית המשפט" ומ"תשעים דיונים ראשיים, כי היימבך מתבטא לרוב במודע בעקיפין, סחור סחור ובמעומעם". כשהוא אומר "ייתכן שאני פיקדתי על ההוצאה להורג בירי", הוא מתכוון למעשה לומר: "אני פיקדתי על ההוצאה להורג בירי".⁶⁰ את המשפט שאמר היימבך בחקירתו, כפי שנרשם בפרוטוקול התביעה הכללית, כי "לא פעל בלי ידיעתו של ד"ר אלטנלוה", פירש בית המשפט כהוכחה לכך שהמפקד לשעבר "קיבל את הפקודה והעביר אותה להיימבך לביצוע".⁶¹ בית המשפט שוכנע, כי כשאמר כי לא פעל מאחורי גבו של מפקדו, דיבר היימבך אמת. יושב ראש הרכב השופטים הניח כי היימבך לא רצה להפליל את הממונה עליו לשעבר, ולכן נמנע מלהודות כי קיבל את הפקודה ממפקדו לשעבר אלטנלוה. בעקבות הדברים שאמר היימבך לפני פתיחת המשפט, וכן בעקבות עדותו בדיון הראשי, התרשם בית המשפט כי מדובר באדם המנוסה בהליכים פליליים, ש"לרוב ידע בדיוק מה חשוב ומתי רצוי לטשטש התרחשויות". לדברי בית המשפט נזהר היימבך "מסיבות 'מובנות מאוד' מלהפליל חברים לשעבר ליחידה (בעיקר את מפקדו לשעבר)". על רקע זה הגיע בית המשפט למסקנה הבאה: "אם היימבך, שנהג בזהירות יתרה, אמר על עדותו של ד"ר אלטנלוה, שקשרה אותו לביצוע פעולת התגמול, כי לא פעל בלי ידיעת מפקדו, אזי הוא אכן התכוון לכך, ודבריו אמינים ואפשר לסמוך עליהם".⁶² הדברים שאמר הנאשם לפני פתיחת המשפט מילאו תפקיד חשוב בנימוקי ההחלטה של בית המשפט. שלא כבאישום הגירוש, בשחזור ההתרחשות שבסופה בוצעה ההוצאה להורג בירי, לא היה יכול בית המשפט להסתמך על מסמכים. טיעוני בית המשפט מבוססים על ההנחה שהייתה שרשרת פיקוד, וששמעשים היו מעורבים כמה וכמה גורמים.

59 לשאלת התובע הכללי בחקירתו של היימבך לפני המשפט, אם נכון הדבר שאלטנלוה עצמו כתב את המסמך ובו ההצעה לפעולת התגמול ומסר אותו לשיגור כמברק, או שמא אלטנלוה הוא שהורה בלבד לכתוב את המסמך ולשיגרו, הכריז היימבך, כי ממעמדו של המשרד הראשי לביטחון הרייך מול מפקדת משטרת הביטחון ושירות הביטחון במחוז ביאליסטוק נגזר כי "רק המפקד רשאי לחתום על מברקים המופנים למשרד הבכיר ביותר". לדבריו, יש להניח כי הדברים אמורים גם בעניין השאלה אם אלטנלוה חתם על מברק זה. היימבך הוסיף: "עם זאת, אין ביכולתי לומר, אם הוא עצמו [אלטנלוה] כתב את המסמך, או אם רק חתם עליו. כן אין ביכולתי לומר, אם אני עצמי כתבתי אותו. הסיבה לכתובת המברק הייתה נעוצה בצורך לדווח למשרד הראשי לביטחון הרייך על אירועים מיוחדים. זכור לי שניתנה בעניין זה הוראה, ואני סבור שנדרש מאתנו להוסיף לכל דיווח כזה הצעה בדבר המשך הטיפול בעניין". חקירת הנאשם לותר היימבך בתיק החקירה 13/62 בידי התובע הכללי שפלוט ב-18 באוקטובר 1963 (המשך החקירה מ'16 באוקטובר 1963), מס' 6157, עמ' 92-101, בעמ' 100 ואילך.

60 פסק הדין, עמ' 257.

61 שם, עמ' 259.

62 שם, עמ' 258.

ב. תפקידם של הקרבנות העדים במהלך המשפט

מה הייתה השיבותן של עדויות "הקרבנות העדים" בהוכחת האשמה? ראשית, עדויות אלו אישרו את עצם עובדת ההוצאה להורג בירי. מעבר לכך סיפקו העדים הללו מידע מפורט על זהותם של הקרבנות ועל מספרם. על סמך עדותו של ההיסטוריון דטנר, שדיווח בבית המשפט על אמירותיו של "הממונה לשעבר על ענייני היהודים" פרידל בחקירתו, וכן על סמך עדויות תושבי הגטו לשעבר אוגאניק, זאבדסקי, קרסיק ואונימן, הגיע בית המשפט לכלל מסקנה ש-100 בני אדם – גברים, נשים וטף – נורו. אלטנלוה טען כי נורו 50 יהודים, וכי לא היו בהם נשים וילדים. "הקרבנות העדים" כולם אמרו לעומת זאת כי בין הנורים היו גם נשים וילדים. אלה הדברים שבהם התחשב בית המשפט. אשר למספר הקרבנות, מסר כל עד מידע אחר – יכולתם של העדים לנקוב במספר מדויק או למסור אומדן בלבד הייתה תלויה במידת קרבתם למקום ההתרחשות.

העד אוגאניק, שכמעט כל עדותו נמסרה ביידוש, הצהיר כי בגן פראגר נורו 103 בני אדם. אוגאניק נמנה אז עם כוחות מכבי האש בגטו, ולא היה עד ראייה להוצאה להורג. הוא הצהיר כי כיסה את הגופות בשלג, וכי למחרת סייע בהעברתן לבית הקברות, שם נקברו בבור ליד בית הקברות. לשאלת השופט הנוסף, כיצד הוא יודע שהיו 103 גופות, הכריז אוגאניק:

העד אוגאניק: משום שספרתי [...] המתרגם בוגנר: ובכן, הוא אומר... אהה... שבעת הקבורה היה שם מישוהו מהגסטפו או מישוהו גרמני – אוגאניק: כן, המתרגם: וזה הורה לספור את הגופות שיוורדו לקבר. אוגאניק: ואני ספרתי וראיתי 103 בני אדם. התובע הכללי: היו אלה גברים, נשים וילדים? אוגאניק: נשים, ילדים וגברים.⁶³

בפסק הדין נכתב שבית המשפט אינו מהסס להאמין לדרברים אלה של "העד הוויטאלי והפשוט, משום שבשל סוג פעילותו היה קרוב במיוחד להתרחשויות". לנוכח הערכה זו, מפתיע אולי שבית המשפט לא אימץ את המספר, 103 קרבנות. כפי שעוד נראה, בית המשפט מצא ככל הנראה כי הכרותו של פריץ פרידל, שהיה לטענתו עד ראייה להוצאה להורג, משכנעת יותר.

לעומת אוגאניק, העד אונימן, שהשקיף על ההוצאה להורג ממחבואו, כבר לא היה מסוגל לנקוב במספרם המדויק של הקרבנות, אך עדותו הייתה חשובה לבית המשפט שכן ממנה נודע לבית המשפט כי ההוצאה להורג התרחשה בגן פראגר, וכי קרבנות "פעולת התגמול" נמנו עם דיירי הבית שבו התגורר מלמד. אונימן,

63 חקירת העד הירש אוגאניק בדיון הראשי בתיק הפלילי נגד ד"ר אלטנלוה ואחרים מ-4 במאי 1966, מס' 6341, סרט הקלטה 12, צד אחורי.

שהיגר לאוסטרליה לאחר המלחמה, העיד בגרמנית, ומדי פעם בפעם, כשלא זכר מהי המקבילה הגרמנית למילה פולנית כלשהי, פנה למתרגמת. לעתים אף השתמש במילים באנגלית:

יושב ראש ההרכב: דווח לבית המשפט מה ראית ממקום המתבוא שלך!

העד אונימן: כל הזמן התחלפנו. אחד מאתנו תמיד שמר אם... אם הגרמנים באים... אה... opróżnić... לרוקן... המתרגמת: כן.

העד אונימן: את החלק שלנו של ה... אה... רחוב... יושב הראש: הממ...

אונימן: ובכן, אנחנו על המשמר. אני לא הייתי ליד החלון עם המשקפת, אבל פתאום שמענו... אה... קולות נפץ. יושב הראש: כן.

אונימן: אז השקפתי החוצה, וראיתי באמצעות המשקפת שמובילים יהודים לבית הכנסת. זה היה בצד in front of us, כלומר in front מולנו.

המתרגמת: בצד שאפשר היה לראות מהמתבוא.

אונימן: כן, ו... אה... גברים, נשים וילדים, והם נורו. לא ידענו מה קרה. כשבאנו ליוזבראט סיפרו לנו שאחד ששמו מלמד, יהודי, עשה (ממשיך בפולנית) לאיש גסטפו.

יושב הראש: אהה.

אונימן: (מדבר בפולנית)

המתרגמת: אהה, מישוהו עם חומצה גופרתית__

יושב הראש: רק רגע, אני רוצה להתמקד בזה. אתה ראית דברים דרך המשקפת.

אונימן: כן.

יושב הראש: מה ראית? יכולת לראות רק רחוב אחד, נכון?

אונימן: זה לא היה רחוב, זה היה שטח.

יושב הראש: אה, כן. זה מה שראית מה__

אונימן: פעם זה היה גן, אך לצערי לא היה עץ להסקה, אז היהודים לקחו את העץ מהגן.

יושב הראש: כן, כן.

אונימן: זה היה שטח.

יושב הראש: שטח חשוף.

אונימן: שטח חשוף. And in front (ממשיך בפולנית)

המתרגמת: וממול עמד המבנה, בית הכנסת, כן?

אונימן: כן.

יושב הראש: האם זה היה סמוך לגן פראגר?

אונימן: זה היה בתוך גן פראגר. חלונות הבית שגרתי בו פנו לפראגר.
 יושב הראש: הבנתי. מהבית שלך יכולת [להשקיף] על גן פראגר –
 אונימן: בזמנים רגילים, בזמנים רגילים,
 יושב הראש: כן.

אונימן: בזמנים אלה מהמתבוא.

יושב הראש: כן, בהחלט.

אונימן: כן.

יושב הראש: יכולת [להשקיף] על פראגר –

אונימן: כן.

יושב הראש: הגן –

אונימן: כן.

יושב הראש: וגם על בית הכנסת, כן?

אונימן: כן.

יושב הראש: אז בית הכנסת עמד בסמוך?

אונימן: כן.

יושב הראש: כן, ובתים אחרים לא הסתירו לך?

אונימן: לא, הכול היה פנוי.

[...]

יושב הראש: והייתה לך משקפת, אז מה ראית –

אונימן: היו לנו כמה משקפות.

יושב הראש: כמה משקפות.

אונימן: כן.

יושב הראש: אז מה ראית?

אונימן: אהה... נורו גברים, נשים וילדים.

יושב הראש: האם אתה בטוח לגמרי שלא רק גברים, כי אם גם

נשים –

אונימן: ילדים ונשים, כן. ראינו אותם אחר כך, כשלקחנו את

הגופות.

יושב הראש: באיזו שעה זה היה?

אונימן: זה היה... אהה... איני זוכר בדיוק, אבל עדיין היה הרבה

אור.

[...]

יושב הראש: ולא ירד שלג או גשם, כן? –

אונימן: לא, היה מזג אוויר מצוין.

יושב הראש: בכמה אנשים מדובר, לדעתך?

אונימן: איני יכול להגיד כמה. אבל בטח היו כמה עשרות, יותר מ-

30, יותר מ-40. ממישהו שמעתי שמספרים שהיו 100, אבל איני יודע

אם היו 100 או פחות, איני יכול לומר. אני יודע רק דבר אחד: שהם

היו כולם דיירי... אהה... הבניין, של הרב־קומות...

יושב הראש: כן, אני מבין.
 אונימן: אז מדובר בדירות שונות, דירות רבות_
 המתרגמת: בניין רב־קומות, כן.
 אונימן: כן, ובכן, כל דיירי הבניין שבו... אה... podane ... על איש
 הגסטפו...
 המתרגמת: נשפכה עליו
 אונימן: נשפכה עליו
 המתרגמת: חומצה גופרתית.
 אונימן: והשני, נדמה לי שלשני קראו וילהלם, אהה... נפצע על ידי...
 הקרבן, ובכן, לקחו את כולם.
 יושב הראש: אם הבנתי אותך נכון, אתה רוצה לומר: דיירי הבניין
 שבו_
 אונימן: כן_
 יושב הראש: התגורר_
 אונימן: כן_
 יושב הראש: מלמד, כפי שקראו לו_
 אונימן: נלקחו.
 יושב הראש: הם נלקחו.
 אונימן: ונורו.
 יושב הראש: כך סיפרו לך בדיעבד.
 אונימן: כן, כן.⁶⁴

בדיון בשאלה כמה בני אדם נורו היה העד אונימן מרוגש מאוד: הוא דיבר בקצב
 מהיר וקטע את יושב הראש שוב ושוב ב"כן" בקול רם, כשזה ניסה לסכם את
 אמירתו של אונימן שהקרבות נמנו עם דיירי הבית שבו התגורר מלמד. בית
 המשפט, כפי שעולה מתיאור עובדות המקרה בפסק הדין, השתכנע בנכונותם של
 דברי העד בנוגע למקום ההוצאה להורג וכן בנוגע לזהות הקרבנות. אף שאונימן
 רק שמע כי הקרבנות היו דיירי הבניין של מלמד, ולא ראה זאת במו עיניו, אימץ
 בית המשפט את המידע שמסר. לעומת זאת, על דברי אונימן שלפיהם ראה כי אנשי
 הגסטפו פרידל, דיבוס, וינקלר ולמקה (Lemke) היו מעורבים בהוצאה להורג, הגיב
 בית המשפט בספקנות:

יושב ראש ההרכב: האם זיהית שם פקידים גרמנים? ראית מי נכח?
 העד אונימן: כן, נקבתי בכמה שמות.
 יושב הראש: השמות האלה_
 אונימן: היו אלה_
 יושב הראש: פרידל..., אהה... פרידל, דיבוס, למקה.

אונימן: למקה... אהה.
 אונימן ויושב הראש יחד: וינקלר.
 אונימן: היו כמה, הכרתי את כולם, _
 יושב הראש: כן _
 אונימן: אבל איני זוכר.
 יושב הראש: האם ראית גם מי מאלה שהוזכרו, גם ירה?
 אונימן: כולם ירו.
 יושב הראש: (שותק) הממ... (שותק) כן.
 [...]

יושב הראש: האם הייתה בכלל אפשרות לראות, כיצד כיוונו האנשים את רוביהם? האם הייתה אפשרות לראות מי ירה? וכיצד ירו?
 המתרגמת: [...]
 אונימן: איני יכול לומר שראיתי שאיש זה או אחר ירה. אך כל אלה שמנתי ירו.⁶⁵

דברי אונימן על המעורבים בהוצאה להורג בירי על הקרבנות – כולם אנשי משטרת הביטחון המקומית – לא נכללו בגרסת עובדות המקרה של בית המשפט. נשאלת השאלה מדוע לא אימץ בית המשפט את דברי העד אונימן בנקודה זו. הרי בשל שירותו הכפוי בבניין הגסטפו הכיר היטב רבים מאנשי משטרת הביטחון. בית המשפט גרס ככל הנראה כי לא סביר שעד שלא נכח במקום המעשה, כי אם רק השקיף עליו מרחוק, זיהה בוודאות מי מהנוכחים עשה את המעשים. אם מתבוננים מקרוב בסיטואציה הקומוניקטיבית-אינטראקטיבית בבית המשפט, מתברר כי יושב ראש הרכב השופטים ביטא בעקיפין את הסתייגותו מדברי אונימן. על תשובת העד, כי כולם ירו, הגיב יושב הראש בשתיקה ארוכה, ב"הממ" המסמן חשיבה, ושוב בשתיקה ממושכת. בשתיקתו ובשאלות על פרטי מהלך ההוצאה להורג בירי, ביטא השופט את הסתייגותו מדברי אונימן. פסק הדין מסתפק בקביעה שהיימבך, בעזרת פרידל, הוא שהורה לבצע את ההוצאה להורג.

על מעורבותו של היימבך בהוצאתם להורג בירי של בני הערובה ובתלייתו של מלמד נודע לבית המשפט מן העד דטנר, שהסתמך על עדותו של פריץ פרידל מפברואר 1949. פרידל, מפקדה לשעבר של "המחלקה לענייני יהודים" במחלקה IV (גסטפו), שהייתה בפיקודו של היימבך, הועמד לדין בביאליסטוק, בקיץ 1949, על פשעיו בביאליסטוק, נידון למוות והוצא להורג. ב-23 במאי 1966 העיד דטנר בבית המשפט בבילפלד, כי בעת חקירתו בבית הכלא בביאליסטוק אמר לו פרידל כי נורו 100 בני אדם, ובהם גם נשים וילדים. את הפעולה, שלדברי דטנר נכח בה גם רולף גונטר, ניהל היימבך. כמו כן העיד דטנר, כי לאחר תפיסת מלמד הטיל אלטנלוה על היימבך להרכיב כיתת יורים ולנהל את ההוצאה להורג. דטנר סיפר כי

65 חקירת העד אברם אונימן בדיון הראשי בתיק הפלילי נגד ד"ר אלטנלוה ואחרים מ-16 במאי 1966, שם.

בעת התלייה נקרע החבל, ולפקודתו של היימבך ירה קציין הגסטפו לאנגה בנופל והרגו.⁶⁶ בית המשפט חקר את דטנר פעמיים בעניין "פיגוע החומצה". החקירה השנייה, ב־31 באוקטובר 1966, התמקדה בדבריו של פרידל, שדטנר תרגם למען בית המשפט מפולנית לגרמנית והציג אותם במלואם. החקירה הראשונה, לעומת זאת, שנוהלה ב־23 במאי 1966, עסקה בעיקר במה שנודע לדטנר בעת המעשה על נסיבות ההוצאה להורג בירי.

דטנר, אף שלא היה עד ראייה להוצאה להורג בירי, התגורר באותה עת בגטו ביאליסטוק. הוא אמר כי בגטו נפוצו שמועות על ירי ב־100 או ב־120 בני אדם. הוא נזכר כי עם הקרבנות נמנתה גם אישה שעבדה בשירות הגסטפו: "אני זוכר שלפעולה זו של ההוצאה להורג בירי נקלעה אישה שעבדה בשביל הגסטפו. היה לה אישור... נדמה לי שהיא הייתה תופרת... אבל הורו לירות בכל אלה שנאספו".⁶⁷ לאחר מכן, לפי דטנר, נודע בגטו כי לאחר ההוצאה להורג בירי קיבל יושב ראש היודנראט באראש אולטימטום: אם לא ייתפס ה"מפגע", איימו הגרמנים לירות ב־5,000 בני אדם. "... הפוגע לא נמצא בשש השעות האלה... חלף יום, או אולי חלפו יומיים. ואז פשטה השמועה כי הפוגע נתפס ונתלה במקום שעשה בו את מעשה הגבורה"⁶⁸ שלו... ידענו את זה בגטו, ושמנו נפוץ עד מהרה, מלמד, יצחק מלמד...".⁶⁹

לשאלת יושב ראש הרכב השופטים, על סמך אילו נסיבות הוא יכול לומר שהאנשים שנאספו באקראי נורו בו ביום, השיב דטנר כי הדבר נודע לכולם בגטו: "כשם שמעולם לא הייתי באמריקה, ובכל זאת אני יודע שאמריקה קיימת... נודע בגטו שאנשים אלה נורו עוד באותו יום...".⁷⁰ דטנר השתמש באותו משל על אמריקה גם כשנשאל בידי שופט אחר בהרכב כיצד נודע לו המספר 120:

66 חקירת העד שמעון דטנר בדיון הראשי בתיק הפלילי נגד ד"ר אלטנלוה ואחרים ב־23 במאי 1966, מס' 6341, סרט הקלטה 18, צד קדמי. ראו גם התעתיק של בית המשפט, בתוך: מס' 6204. פרידל אמר את הדברים שמציין דטנר ב־14 בפברואר 1949, בבית הכלא בביאליסטוק. המקור שמור במכון היהודי ההיסטורי בוורשה. ראו: פרוטוקול תשאול של פושע המלחמה פרצל פריץ גוסטאב מ־14.2.1049 בביאליסטוק, בבניין בית המאסר בניהולו של סגן משנה לסקובסקי, בנוכחות ראש הוועד היהודי האזורי האקמאיר ומזכיר ועד זה בביאליסטוק. את התשאול ערך עובד המכון ההיסטורי היהודי בוורשה, ד"ר שמעון דטנר. ראו בתוך: Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego (AŻIH), 344/26, pp. 1-6, here: p. 3, pierwsza akcja w getcie białostockim.

67 חקירת העד שמעון דטנר בדיון הראשי בתיק הפלילי נגד ד"ר אלטנלוה ואחרים ב־23 במאי 1966, מס' 6341, סרט הקלטה 18, צד קדמי.

68 מבחינתו של שמעון דטנר היה מלמד גיבור. הוא הדגיש בתחילת חקירתו כי הוא רואה בו גיבור, וכי במקרה זה המילה "פוגע" אינה נאמרת בנימה שלילית. יושב ראש הרכב השופטים התייחס לעניין, והציע להשתמש במונח "מפגע". עם זאת, היה יושב ראש מודע לכך שגם המילה הניטרלית יותר "מפגע" שיקפה את נקודת הראות של הגסטפו, כפי שעולה משאלה שהפנה לדטנר.

69 חקירת העד שמעון דטנר ב־23 במאי 1966, שם.

העד דטנר: אהה... זה אותו דבר כמו עם אמריקה.

שופט בהרכב: כן.

דטנר: נודע לכול ש־100 בגטו, איני זוכר אם אמרו 120 או 100. במחברת שלי כתבתי 100.⁷¹ אבל יש שתי גרסאות. זה היה ידוע לכול.

שופט: טוב, זה מה שרצייתי לדעת.

דטנר: זאת הייתה הרי סנסציה שבפעם הראשונה בתולדות הגטו נפל גרמני מידי יהודי. זה עורר פליאה. אם יושבים כאן אנשי תקשורת, ואם יורשה לי לומר - ולא בציניות - שהדבר עורר סנסציה. אז עוד לא הייתי חבר בתנועת ההתנגדות.⁷² זה הפך לסנסציה, זה עורר

פליאה, כן, אפשר לירות בגרמני, ש__

שופט: כן, לגבי__

דטנר: שרוצה להרוג אותך.

שופט: סלח__

דטנר: ידעו את זה.

שופט: סלח לי, בבקשה.

דטנר: כן.

שופט: מספר זה נודע לך אז מיד?

דטנר: מיד.

שופט: דיברו על זה?

דטנר: כן.⁷³

71 מדובר במחקר *Walka i zagłada białostockiego ghetta* (מאבקו והשמדתו של גטו ביאליסטוק) מאת דטנר, שראה אור ב־1946 בהוצאת הוועדה ההיסטורית היהודית. דטנר אכן מדבר שם על 100 בני אדם, וגם על האיום שאיימו הגרמנים לירות ב־5,000 בני אדם. ראו: Szymon Datner, *Walka i zagłada białostockiego ghetta Łódź* (1946), p. 23. ועל התנהגות הגרמנים כותב דטנר: "ברחוב קופייצקה 29 שופך יצחק מלמד ויטריוול על קבוצה של אנשי ס"ס. אחד מתעורר, אחר נצרב ויורה בחברו בבלבול שנוצר והורג אותו. מלמד מנצל [כך: ק"ש] את האנדרלמוסיה ונמלט. הגרמנים הוועמים מובילים מאה בני אדם, גברים, נשים וילדים מהבתים הסמוכים ויורים בהם בגן של פראגר, ומאיימים לירות עוד ב־5,000 איש, אם המפגע לא יסגיר את עצמו בשש השעות הקרובות. מלמד הסגיר את עצמו, עונה ונתלה בשער הבית ברחוב קופייצקה. לפני הוצאתו להורג עוד הצליח לנאום לנאום לוהט, שבו האשים את הגרמנים וניבא להם תבוסה ונקמה קרובות". Szymon Datner, "Der Kampf und die Vernichtung des Bialistoker Ghetto", in: Bundesarchiv, B 162/AR-Z 900/68, pp. 0351-0416, here: p. 0392f. ("המאבק וההשמדה של גטו ביאליסטוק"). הטקסט הוא התרגום הגרמני של *Walka i zagłada*, שנעשה לצורכי משפט ביאליסטוק בבילפלד. מהקטע המצוטט אי־אפשר לדעת, מהו המקור שעליו דטנר מבסס את תיאורו בעניין פיגוע החומצה (מאבק והשמדה).

72 לאחר אקציית פברואר הצטרף דטנר לקבוצת הפרטיזנים שהתגבשה סביב הקומוניסטית יודיטה נובוגורודסקה (Organizacja Judyty). ראו: Szymon Datner, "Szkice do studiów nad dziejami żydowskiego ruchu partyzanckiego w Okręgu Białostockim", *Biuletyn ŻIH* 73 (1970), pp. 3-46. כאן: עמ' 15-16, הערת שוליים 38 ("סקיצה ללימוד תולדות התנועה הפרטיזנית היהודית באזור ביאליסטוק").

73 חקירת העד שמעון דטנר מ־23 במאי 1966, מס' 6341, סרט הקלטה 18, צד קדמי.

לעדוּתו של דטנר לא הייתה חשיבות משפטית של ממש. המידע שהיה ברשותו על ההוצאות להורג בירי לא היה מבוסס על עדות אישית, כי אם על שמועות, היינו מידע לא בדוק ולא מאושר, שמידת האמת שבו אינה ידועה. נבצר מבית המשפט להוכיח את המעשה על סמך עדותו של עד כמו דטנר, שידע את הדברים רק באופן "כללי" וניזון משמועות. ואולם אף שבמקרה זה לא היה דטנר עד ראיה, ייחס בית המשפט חשיבות מיוחדת לעדותו. בפרק הדין בראיות נכתב, כי לדטנר ידוע מ"הסתכלות אישית" כי "הוצאו להורג גם נשים, ובהן עובדת גסטפו שהייתה מוכרת לו, וילדים".⁷⁴ ייתכן שבית המשפט ראה בדטנר עד מהימן ורציני. בפסק הדין נכתב, כי "הקפיד" שלא "להציג ממצאים מדעיים כעדות".⁷⁵ ייתכן שבית המשפט בבילפלד סבר כי השמועה הייתה קרובה לאמת משום שלדטנר נודע על ההוצאות להורג בירייה מיד לאחר התרחשותן, וכן משום שגם אחרים אישרו את דבר קיומן, ומשום שלא היו סימנים לכך שבעניין זה נפוצו בגטו שמועות כוזבות. כן ייחס בית המשפט חשיבות לעובדה שלאחר מכן לא הייתה לדטנר, כחוקר, "סיבה" לפקפק במספרים 100 עד 120, שנודעו לו בזמנו "משמועות".⁷⁶

בפסק הדין בית המשפט מצביע על כך שפרידל העיד לפני דטנר על ההוצאה להורג בירי, ודיבר על 100 איש.⁷⁷ דטנר העיד על מה שפרידל מסר לו בנוגע למכלול המעשים של "פיגוע החומצה" והשלכותיו, וזה מה שהניע את היימבך להצהיר כדלקמן, בתום חקירת העד היינץ לאנגה ב־5 בספטמבר 1966: "... לאנגה היה אחד הפקידים הטובים ביותר שלי... אם לא מודמן לנו או לבית המשפט להתקרב היום לאמת, אזי איני רואה כיצד נמצא את הדרך לאמת. תרשה לי בעניין זה רק עוד כמה שאלות". יושב הראש נעתר לבקשת היימבך, שהציג את שאלותיו: "... אני מזכיר לבית המשפט, כי אדון העד ד"ר דטנר הכריז בנוגע לדברים שאמר פרידל בעניין פיגוע החומצה, כי העד לאנגה הוא שירה אז וכי גונתר נכה במקום, אז הנה שאלתי הראשונה לעד: האם נכחת במקום?... אבקש לבדוק בפרוטוקולים של העד דטנר. אני מעלה את הדברים האלה משום שהועלו אז בדיון פומבי...".⁷⁸ היימבך חזר והדגיש כי "העד חזר" דטנר הוא שהאשים את לאנגה, השתמש במונח "זר" חמש פעמים בסיכום כללי, ופעם אחת דיבר על עד "יהודי".

יש להניח כי בהאיצו בלאנגה להגיב על הצהרתו של דטנר, ניסה היימבך להסית את לאנגה נגד דטנר כדי להבטיח לעצמו את נאמנות חברו ליחידה לשעבר. דבריו הפוגעניים של היימבך נועדו לקעקע את אמינותו של דטנר כעד, אלא שיושב ראש

74 פסק הדין, עמ' 237.

75 שם, עמ' 205. בית המשפט מרמז כאן לתפקידו הכפול של דטנר, כעד להתרחשות וכהיסטוריון החוקר את מדיניות הרצח בביאליסטוק. בחקירתו הראשונה בבית משפט ביקש דטנר להבהיר אם שאלות יושב הראש מופנות אליו כעד או כהיסטוריון.

76 פסק הדין, עמ' 237.

77 שם, עמ' 237.

78 הצהרת הנאשם לותר היימבך בדיון הראשי בתיק הפלילי נגד ד"ר אלטנלוה ואחרים מ־5 בספטמבר 1966, מס' 6341, סרט הקלטה 28, צד קדמי.

הרכב השופטים עמד על סמכותו לקבוע את סדר הדין, ולא נתן יד לניסיונו של היימבך להפנות שאלה ישירה לעד. האסטרטגיה שנקט היימבך – לקעקע את אמינותו של העד דטנר בעזרת העד לאנגה ובתוך כך להתנער מאשמה – לא צלחה: לאנגה אישר בבית המשפט כי ירה לעבר מלמד על פי פקודה שקיבל מהיימבך.⁷⁹ יושב הראש שאל את לאנגה אם נכון הדבר שבעת התלייה נקרע החבל. העד השיב בשלילה – גם על שאלת יושב הראש אם קריעת החבל הייתה הסיבה לירי.⁸⁰ עם זאת, כעולה מתיאור עובדות המקרה בפסק הדין, בית המשפט הניח כי החבל אכן נקרע בעת התלייה, וכי לכן ירה לאנגה במלמד, בפקודת היימבך, "כדי לפטור אותו מייסוריו".

העד קרסיק העיד כי מלמד היה תלוי בשער ביתו ברחוב קופייצקה 29 במשך שלושה ימים. לדבריו, מלמד הסגיר את עצמו יומיים-שלושה לאחר מעשה ההתנגדות. באותה עת כבר לא היו 120 האנשים שראה בגן פראגר בין החיים – הוא לא היה עד ראייה להוצאה להורג בירייה. העד קרסיק לא ספר את הגופות, אך שמע מאחרים שהיו 120 גופות. קרסיק הצהיר בבית המשפט כי האנשים שהתגוררו בסמוך לביתו של מלמד נורו מיד לאחר שזה עשה את מעשה ההתנגדות שלו.⁸¹ כן אישר קרסיק את עדותו של אונימן, לפיה היו קרבנות ההוצאות להורג בירי דיירי הבתים הסמוכים לרחוב קופייצקה 29. בית המשפט אימץ את טענת קרסיק, והניח כי ההוצאה להורג בירי התרחשה לפני שמלמד הסגיר את עצמו.⁸² כראיה שימש רישום ביומנו של טננבאום-תמרון, מ־6 בפברואר 1943, לפיו פרסמו סדרני היודנראט הודעה "בהוראת הרשויות הגרמניות", והבטיחו פרס בסך 10,000 מארק למי שיסגיר את מלמד, או לכלל היודע דבר על מקום הימצאו.⁸³ לדברי העד דטנר, גם פריץ פרידל הזכיר כי הובטח פרס בסך 10,000 מארק.⁸⁴

מה ערכה של עדות פרידל בהוכחת אשמתו של הנאשם? במקרה של אלטנלוה הייתה חשיבות לזמנים שמסר פרידל. לדעת בית המשפט הפריכו דבריו של פרידל על עיתוי המעצר עדות קודמת של אלטנלוה בחקירתו לפני המשפט, כי "נודע לו על כניסת פקודת התגמול ועל ביצועה 'לקראת הצהריים'". בית המשפט סבר כי "ייתכן שבאותו זמן כבר ננקטו צעדים לביצוע ההוצאה להורג (מתן ההוראה)", אך לא ייתכן שכבר הושלמה". נהפוך הוא, בית המשפט סבר כי "היא התרחשה רק

79 חקירת העד היינץ לאנגה בדיון הראשי בתיק הפלילי נגד ד"ר אלטנלוה ואחרים מ־5 בספטמבר 1966, מס' 6341, סרט הקלטה 28, צד קדמי.

80 ראו חקירת העד היינץ לאנגה בדיון הראשי בתיק הפלילי נגד ד"ר אלטנלוה ואחרים מ־5 בספטמבר 1966, שם.

81 חקירת העד אברהם קרסיק בדיון הראשי בתיק הפלילי נגד ד"ר אלטנלוה ואחרים מ־13 במאי 1966, מס' 6341, סרט הקלטה 15, צד קדמי.

82 פסק הדין, עמ' 244.

83 שם, עמ' 245.

84 חקירת העד שמעון דטנר בדיון הראשי בתיק הפלילי נגד ד"ר אלטנלוה ואחרים ב־31 באוקטובר 1966, מס' 6342, סרט הקלטה 38, צד קדמי. ראו גם את המקור של חקירת פרידל בפולנית, בתוך: AZIH, 344/26, עמ' 1-6.

אחר הצהריים",⁸⁵ ולראיה מצביע פסק הדין על עדות פרידל, שלפיה הורה היימבך בשעה שתיים בצהריים לעצור מאה איש ולהוציאם להורג בקבוצות של חמישה. בית המשפט סבר כי עדות זו "אמינה, משום שהסבירות הפנימית מדברת בעדה".⁸⁶ אם להאמין לפרידל, הרי היימבך היה מעורב בפעולות ובצעדים שביצעה מפקדת משטרת הביטחון בעקבות "פיגוע החומצה". לפיכך השתתף בכל הצעדים החשובים שניהלה משטרת הביטחון לאחר התקרית: לדברי פרידל, היימבך נועץ במפקדו של אייכמן ובסגנו, והוא שסיכם עמם להציב אולטימטום שיימסר לבאראש, הוא שהורה לעצור 100 בני אדם, הוא שנתן את הפקודה לירות בבני אדם, הוא שהורה לתלות את מלמד, והוא שפקד על פקודו לאנגה לירות לעבר מלמד לאחר שחבל התלייה נקרע. בית המשפט הניח כי דבריו על מעורבותו של היימבך הם אמת. כך, למשל, ראה את דבריו של פרידל, כי אלטנלוה נועץ בהיימבך, כאמינים בשל סבירותם הפנימית. "מובן מאליו" שבעקבות מעשה ההתנגדות, שבו ראה המפקד אלטנלוה "פיגוע נגד המשטרה הגרמנית", הוא "נועץ לכל הפחות במפקד המחלקה הביצועית שלו, אילו צעדים דרושים בנוגע לחיפושים אחר האיש, ואם יש צורך, גם בנוגע לתגמול".⁸⁷

בכל הקשור למעורבותו של היימבך בהוצאה להורג בירי, דומה שבית המשפט הביא בחשבון שפרידל מנסה להתנער מאשמה כשהוא מצניע את תפקידו לכדי מתבונן מהצד ומטיל את מלוא האחריות להוצאה להורג על היימבך. ואולם, כעולה מגרסת עובדות המקרה של בית המשפט, סבר בית המשפט כי היימבך ופרידל עצרו את הקרבנות במשותף ("היימבך הורה... לעצור מאה יהודים בעזרת הממונה שלו על ענייני היהודים פרידל"), וכי פרידל היה מעורב בהכנות. עם זאת, בית המשפט אימץ את גרסת פרידל והטיל את עיקר האחריות לביצוע ההוצאה להורג על היימבך – בית המשפט גרס כי פרידל רק נכח בהוצאה להורג, וכי לא הוא שירה בדברי פרידל, כי לא היה מסוגל להסתכל, ראה בית המשפט הוכחה לכך ש"חש סלידה מההוצאה להורג" וש"יחם על המוצאים להורג".⁸⁸ בית המשפט סבר כי דברי פרידל, שלפיהם נורו 100 בני אדם, ובהם גם נשים וילדים, הם אמינים, שכן הצהיר כי היה עד ראייה להוצאה להורג.⁸⁹ בגרסת בית המשפט להשתלשלות עובדות המקרה אין פרטים מדויקים על נסיבות ההוצאה להורג.

בית המשפט שוכנע כי היימבך נכח בעת תלייתו של מלמד, וכי במעמד זה הורה ללאנגה לירות בו כדי "לפטור אותו מייסוריו".⁹⁰ דברי פרידל, שלפיהם לתליית מלמד קדם משפט שדה, חסרים בגרסת עובדות המקרה מטעם בית המשפט. אלטנלוה טען בזמנו כי אינו זוכר משפט שדה כזה. בית המשפט שוכנע כי אלטנלוה

85 פסק הדין, עמ' 250.

86 שם, עמ' 251.

87 שם, עמ' 264.

88 שם, עמ' 237.

89 שם.

90 ראו שם, עמ' 264.

"כנראה אינו רוצה להיזכר במשפט שדה, שכן אילו נזכר בו, היה נאלץ להודות כי היה שותף לגזירת עונש המוות". בית משפט הניח כי התקיים משפט שדה "בסבירות גבוהה", אך לא ב"ודאות גמורה". מבחינת בית המשפט, אלטנלוה הכחיש כי "ידע על ההוצאה להורג ועל פרטיה" כדי להתנער מאשמה.⁹¹

לעדות שהציג דטנר נודע תפקיד מיוחד במצב קשרי הגומלין התקשורתיים בבית המשפט: היא סיפקה ליושב ראש הרכב השופטים הזדמנות לעימות גרסאות. השופט השתמש בחקירת פרידל כדי להתגרות בנאשם היימבך, וכדי להניעו להציג גרסה נגדית:

יושב ראש הרכב השופטים: מה אתה אומר על כך, מר היימבך?
הנאשם היימבך: (שותק) זה דומה לתסריט מסרט של היצ'קוק.
יושב הראש: יופי, אז מה לא נכון, ומה כן נכון?
היימבך: אהה... העד ציין את עובדות המקרה בחקירתו הראשונה _
יושב הראש: הממ...
היימבך: כאן, איני יודע אם... אה... התבטאתי בעניין זה אז _
יושב הראש: כן, אז תבטא היום.
היימבך: סליחה?
יושב הראש: תבטא היום. נוסח הדברים של פרידל הרי הוא
לפניך _
היימבך: על כך אוכל לומר רק מילה אחת: אני מכחיש בתוקף.
יושב הראש: טוב, אז מה, מה אתה בעצם מכחיש ומה נכון? מה נכון
לגרסתך?
[...]
היימבך: הייתה, אדוני יושב הראש, התקפה על כוחות המבצעים.
יושב הראש: כן.
היימבך: ולמיטב זיכרוני כיום, יש לקשור את העניין לשם מסוים,
מלמד.
יושב הראש: הממ...
היימבך: זה מה שזכור לי. אני זוכר שהיה הרוג או שניים והיו
פצועים... אז נצא מתוך הנחה, כן, שהיה לפחות הרוג אחד ושני
פצועים מקרב אנשי המפקדה.
יושב הראש: הממ...
היימבך: נכון הוא גם, שבעקבות כך החלו כמובן מאמצי חיפוש כדי
לתפוס את הפושע
יושב הראש: הממ...
היימבך: ונכון שהפושע נתפס. עם זאת, איני מסוגל לומר לך כיום
את פרטי השתלשלות האירועים בהמשך. מה שלא נכון, מה שלא נכון

בשום אופן – ואילו זה היה המצב, הייתי זוכר – שבהקשר של פיגוע כזה נורו 10, 20, 50 או 100 – הרי אלה המספרים שהזכרו כאן – בני ערובה כביכול על פי פקודת המפקדה, וכי השתלשלות האירועים הייתה כפי שהוצג כאן, ושבידי פרידל הייתה מצלמה. מעולם לא ראיתי את פרידל או עם מצלמה. זה בלתי אפשרי מבחינתי... אהה... להעלות על דעת שפרידל בכלל היה מסוגל להפעיל מצלמה, שלא לדבר על כך שלא הייתה לנו מצלמה כזאת. היה לנו מכשיר מיוחד, ייתכן שאת זה _

יושב הראש: אתה אומר ש _

היימבך: וש _

יושב הראש: אתה אומר שלא נורו 50 עד 100 בני ערובה. אולי נורו פחות? או בכלל לא נורה אף בן ערובה?

היימבך: אדוני יושב הראש, מבחינתי, אני מכחיש בתוקף שבכלל מישו _

יושב הראש: ד"ר אלטנלוה, אתה הרי אמרת... שמהמשרד הראשי לביטחון הרייך הגיע האישור לעשות משהו. אך כשנודע לך על כך, הדבר כבר נעשה.

אלטנלוה: זה לא היה אישור _

יושב הראש: אלא?

אלטנלוה: פקודה.

...

יושב הראש: פקודה למה? לירות בבני ערובה?

אלטנלוה: כן.

יושב הראש: והם נורו?

אלטנלוה: (שותק)

יושב הראש: כשקיבלת את הפקודה, כבר דוות לך על ביצועה. תודה. מר היימבך, אתה שומע את ד"ר אלטנלוה. הרי אתה יודע, אתה יודע מזמן שזאת הייתה עדותו תמיד.

היימבך: אדוני יושב הראש, סליחה, אבל לא שמעתי עכשיו שד"ר אלטנלוה אמר כביכול כי בני הערובה נורו. אבקש לחקור אותו שנית.

יושב הראש: ...מר היימבך. הרי אתה יודע זאת כבר שישה חודשים. הרי אתה יודע שתגיע העת שאתה _ שתצטרך להתייחס לעדות הזו של אלטנלוה. העת הזו הגיעה ברגע זה. עכשיו תענה.

היימבך: כן. על כך אענה שבני הערובה לא נורו. אם ד"ר אלטנלוה טוען שהם נורו, אז לא מן הנמנע שהיה שם, ואז לא מן הנמנע שראה שם גופות.

יושב הראש: לא, אתה הרי שמעת מה שהוא אמר: הוגש לי המברק

עם הפקודה, ובה בעת ההודעה: היימבך ביצע אותה. מסקנה: עדותו של ד"ר אלטנלוה ברורה לגמרי.

היימבך: ...לפי זיכרוני, מהרגע הראשון שעיימתו אותי עם זה, או מהרגע שקראתי על כך בספרות, שעמדתי שם כמו היטלר עם שפם, כן, ועם_

יושב הראש: דלג על זה, בבקשה! אל תסיט את הדיון, תתמקד בנקודה!

היימבך: זאת הייתה הפעם הראשונה שבכלל שמעתי על כך, כן, הרי הוצאה להורג כזאת בירי על בני ערובה לא התרחשה מעולם. בקשר ל_

יושב הראש: ד"ר אלטנלוה, האם הובטחו למלשין 10,000 מארק ושולמו לו 7,000 מארק?

אלטנלוה: לא ידוע לי על הבטחה של 10,000 מארק, ולא על תשלום של 7,000 מארק.

...

יושב הראש: האם ידוע לך דבר על הבטחת פרס בסך 10,000 מארק למלשין, ועל ששולמו לו 7,000 מארק?

היימבך: לדעתי, אין כל סיכוי, לא במקרה של מלמד ולא בשום מקרה אחר, שהובטח פרס בסך 10,000. איני מעלה גם על דעתי שליודנראט היו סכומי כסף במארקים

יושב הראש: הממ...

היימבך: וסכומים כאלה במארקים גם לא היו_

יושב הראש: טוב, תודה, נסתפק בזה. מר היימבך: האם גם פרידל לא דיבר אמת בקשר לגונתר?⁹²

...

היימבך: איני יכול לומר. (שותק)

...

יושב הראש: מדוע אינך יכול לומר זאת?

היימבך: כי לא נכחתי בעימות בין פרידל לגונתר, אם אכן היה עימות כזה... באמת לא עסקתי בענייני השירות.⁹³

92 בתחילת חקירתו אמר דטנר כי פרידל הכריז שבפברואר (1943) הגיע פקיד בדרגת רבי-סרן, או שטורמבנפיהרר, מברלין, מהמשרד הראשי לביטחון הרייך, והתייצב אצל אלטנלוה. הוא הגיע בלוויית כ-200 שוטרי הגנה ו-40 שוטרי ביטחון, והזמין גם רכבות.

93 עדויות של הנאשמים אלטנלוה והיימבך מ-31 באוקטובר 1966, מס' 6342, סרט הקלטה 38, צד קדמי.

מקבלי פקודות חסרי מוטיבציה עבריינית? על פירוש המציאות בידי בית המשפט

הואיל ולא היו בידו מסמכים מאותה תקופה, בגיבוש גרסתו לעובדות המקרה נסמך בית המשפט בבילפלד על דברי הנאשמים – על "ההיסטוריונים מדרגה ראשונה". אלא שהמוטיבציה של אלה לתרום לבירור המאורעות הייתה מצומצמת, כפי שמראות בעיקר התבטאויותיו של היימבך בבית המשפט. הם ניצלו הן את זכותם שלא להפליל את עצמם והן את זכותם לשתוק. לפיכך נזקק בית המשפט לדברים שאמרו בחקירותיהם לפני פתיחת המשפט. בפירוש ההתרחשויות, כלומר בייצור הקולאז' של עובדות המקרה, הסתמכו השופטים – "ההיסטוריונים מדרגה שנייה" – לא רק על קטעים שנראו להם אמינים מתוך חקירת הנאשמים, אלא גם על דברי העדים. "המוצר המוגמר של פרשנות השופטים" בפסק הדין מכיל מידע על המעשה, על האחראים למעשה, על מקום המעשה ועל נסיבותיו. תפקיד בית המשפט היה לשחזר במדויק את אשר התרחש בין 5 ל-7 בפברואר 1943 בגטו ביאליסטוק. בקביעת עובדות המקרה בכל הנוגע לאישום בדבר "הוצאתם להורג בירי של 100 קרבנות תגמול" בית המשפט מסתפק בהצגת הרגעים המהותיים שהרכיבו את האירוע. מבנה הפרשנות הנרטיבי מכיל אך ורק את קטעי המידע שלדעת השופטים יכולים להיחשב "ודאיים". בית המשפט ויתר על פרטים ועל הסברים נרחבים של מושגים, כגון "צעדים", "דיווח על אבדות למשרד הראשי לביטחון הרייך", ו"אסון". בשלב הראיות ניכר כי היו מגוון גרסאות. תיאור עובדות המקרה משקף היגיון פנימי, והוא ברור. הוא משקף את השאיפה להימנע ככל האפשר מטעויות, כלומר להגיע לקביעת מעין אמת מינימלית, כעולה מדוגמת מספר הקרבנות. נשאלת השאלה מדוע אימץ בית המשפט את המספר 100 ירויים (עדות פרידל) ולא את המספר 103 (עדות אוגאניק). ייתכן ששקלל אפשרות שהעד אוגאניק טעה בספירתו. בשלב בחינת ההוכחות וסיכום עובדות המקרה נכתב שוב ושוב כי נורו 100 בני אדם "לפחות"⁹⁴. אלא שבית המשפט סבר כי "הסבירות הפנימית" תומכת בגרסה שעל פיה מדובר ב-100 ירויים. לראיה מצביע פסק הדין על כך שלפי פקודת הפיקוד העליון של הוורמאכט מ-16 בספטמבר 1941, ניתנה ההוראה לירות ב-"50-100 קומוניסטים מעמים זרים" על כל חייל גרמני שנהרג, וכי על משטרת הביטחון חלו "קני מידה מחמירים עוד יותר"⁹⁵. על רקע הנהוג להוציא להורג בירי בני ערובה בשטחים הנתונים לכיבוש גרמני, נראים נימוקי בית המשפט משכנעים. בסרביה נהג הוורמאכט לירות ב-100 אזרחים על כל חייל גרמני הרוג, ויהודים היו "קרבנות תגמול" מועדפים.⁹⁶

94 ראו: פסק הדין, עמ' 239 ועמ' 393.

95 שם, עמ' 239.

96 ראו: Peter Longerich, *Politik der Vernichtung. Eine Gesamtdarstellung der nationalsozialistischen Judenverfolgung*, München: Piper (1998), p. 459 (מדיניות של השמדה. סקירה כללית של רדיפת היהודים הנאצית).

לפי פירוש המציאות של בית המשפט, אנשי משטרת הביטחון פעלו על פי פקודות המשרד הממונה עליהם; הם צייתו להוראת המשרד הראשי לביטחון הרייך, ומימשו אותה כמצופה מהם. בית המשפט הסתמך על ההנחה – כפי שהצהיר היימבך בחקירתו לפני המשפט – שמשטרת הביטחון הייתה חייבת לדווח על "אירועים מיוחדים" למשרד הראשי לביטחון הרייך, וכי משרד זה העביר הלאה פקודות בהתאם. השופטים יכלו להסתמך גם על ההיסטוריון וולפגנג שפלר (Scheffler),⁹⁷ שלהערכתו במקרים אלה היו ההוצאות להורג כפופות להוראת המשרד הראשי לביטחון הרייך.⁹⁸ בית המשפט שלל את האפשרות שמשטרת הביטחון הורתה להוציא להורג בירי ביוזמתה, וכי ביצעה את ההוצאה להורג על דעת עצמה. לדבריו, ד"ר אלטנלוה קיבל פקודה מהמשרד הראשי לביטחון הרייך והעביר אותה הלאה לפקודו היימבך, שהורה בתורו לבצע את ההוצאה להורג בירי. עם זאת, לא הייתה אפשרות לקבוע בוודאות גמורה אם המשרד הראשי לביטחון הרייך אכן נתן פקודה כזאת, ואם אלטנלוה אכן "החזיק את המברק בידיו",⁹⁹ שכן המסמך לא היה ברשות בית המשפט.

97 וולפגנג שפלר (Scheffler) (1929-2008) היה מעורב כעד מומחה להיסטוריה במשפטים רבים נגד פושעים נאצים במערב גרמניה. חוות דעתו של שפלר שהוגשה במשפט ביאליסטוק בבילפלד הייתה החיבור ההיסטורי היחיד של היסטוריון מערב גרמני בעניין רצח יהודי מחוז ביאליסטוק, עד לפרסום הדיסרטציה של תלמידו כריסטיאן גרלך (ראו: Christian Gerlach, *Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weißrußland 1941-1944*, Hamburg: Hamburger Edition [2000], 1944). דיטר פוהל כתב על שפלר: "במבט לאחור ניתן לראות בו את היסטוריון השואה בר הסמכא ביותר בגרמניה בשלהי שנות השישים. חוות דעת המומחה של שפלר התבססו על מחקר נרחב אבל גם על ארכיונים פולניים. כמעט כל הניתוחים שלו עומדים במבחן הזמן". ראו: Dieter Pohl, "Prosecutors and Historians: Holocaust Investigations and Historiography in the Federal Republic 1955-1975", in: David Bankier, and Dan Michman (eds.), *Holocaust and Justice. Representation and Historiography of the Holocaust in Post-War Trials*, Jerusalem: Berghahn Books (2010), pp. 117-219, here: 124

98 ראו: Wolfgang Scheffler, Zur Organisation der Judendeportation unter besonderer Berücksichtigung des Schicksals der Juden im Bezirk Bialystok (1941-1943) (על ארגון גירוש היהודים מתוך התמקדות מיוחדת בגורל היהודים במחוז ביאליסטוק [1941-1943]), חוות דעת מ-8 ביולי 1966, הוגשה לבית המשפט בבילפלד, בתוך: Barch [Bundesarchiv], B 162/153, עמ' 1-94, בעמ' 67. שפלר כותב בחוות הדעת שלו, תוך התייחסות לספרו של ברנרד מרק (Bernard Mark, *Der Oyfstand in Bialystoker Geto*) (מרד נגזו ביאליסטוק): "נכונה קביעתו של מרק, שלפיה מפקד מחלקה IV ומשטרת הביטחון ושירות הביטחון במחוז ביאליסטוק פנה למשרד הראשי לביטחון הרייך לקבלת ההוראה להוצאה להורג [של 100 יהודים בגטו ביאליסטוק]. זו הייתה הדרך המקובלת במקרים מעין אלה". ולראיה מוכיר שפלר מברק של מחלקה IV B 4 מ-23 במאי 1942 בנוגע לתחנת המשטרה ציכנאו/שוטרסבורג. Scheffler, Zur Organisation der Judendeportation, p. 67

הנאשמים אלטנלוה והיימבך הורשעו במעורבות בהוצאתם להורג בירי של 100 יהודים לפחות, ובגין "סיוע בשותפות לרצח משותף". על אלטנלוה נגזר בגין סעיף אישום זה עונש מאסר של ארבע שנים, ועל היימבך נגזרו שלוש שנות מאסר. בית המשפט סבר שהנאשמים ידעו כי הן מעשה הפושעים הראשיים - פקודת המשרד הראשי לביטחון הרייך - והן תרומתם שלהם למימוש המעשה, הם בבחינת עוולה. הן אלטנלוה והן היימבך הבינו את מטרתה הנפשעת של הפקודה, כתב בית המשפט, וידעו, לדבריו, כי "פינוי" הגטו "מנוגד לחוק" וכי מלמד "נמצא במצב של סכנת חיים לנוכח התקיפה הבלתי חוקית הזאת". היה להם ברור, כתב בית המשפט, כי "לפיכך היו כל צעדי התגמול נגד מעשה התנגדות זה - צעדי עוולה".¹⁰⁰ בגזירת העונש החמיר בית המשפט עם אלטנלוה ועם היימבך בשל העובדה שבהוצאה להורג לא חסו על נשים ועל ילדים.¹⁰¹ השופטים קבעו כי כשנכנע "לחוסר האפשרות כביכול לשנות את הפקודה מברלין", אלטנלוה "העמיס על כתפיו אשמה כבדה".¹⁰²

בית המשפט מציג את היימבך ואת אלטנלוה כמקבלי פקודות המשוללים מוטיבציה עבריינית משלהם. כך, לדוגמה, בפרק הבוחן את עובדות המקרה נכתב כי אלטנלוה "התקשה" לבצע את פקודת המשרד הראשי לביטחון הרייך, וכי "בלבו התנגד לביצועה". לפיכך, קבע בית המשפט, יש להגדירו כ"עוזר לביצוע פשע, ולא כשותף לפשע".¹⁰³ גם תרומתו של היימבך - קבלת הפקודה ומתן ההוראה להוציא להורג בירי - הוגדרה כסיוע לרצח. בית המשפט הניח כי - בדיוק כמו במקרה הגירושים - אלטנלוה לא הזדהה "עם מטרות ההנהגה הנאצית". לפי פסק הדין, הוא פעל "מתוך רצון לקדם את המעשה שהורו לו לבצעו", אך אין הוכחה לכך ש"רצה במעשה מתוך רצונו שלו".¹⁰⁴

סייברט הצביע על כך שבית המשפט אינו רואה מה "שעולה מעדויות, מחוות דעת מקצועיות וממסמכים רשמיים בלבד", כי אם בעיקר "מה שידע ומה שראה כבר לפני ההליך", ולכן הדעה על "אירועים" אלה "מגובשת מראש".¹⁰⁵ על רקע הדעה שרווחה אז בכל האמור בשיפוט הפלילי של המעורבות בפשעים נאציים, ספק אם בית המשפט בבילפלד גיבש את דעתו "על סמך תוכן הדיון הראשי" בלבד. בפסיקה הגרמנית שלטה אז הגישה שהמעורבים בפשעים נאציים היו עוזרים - מקבלי פקודות חסרי רצון משלהם.¹⁰⁶ הרכיב שקבע איך יוגדר אדם - כפושע או כשותף

100 שם, עמ' 261 ואילך ועמ' 265.

101 ראו שם, עמ' 414 ועמ' 418.

102 שם, עמ' 414.

103 שם, עמ' 395.

104 שם, עמ' 400.

Thomas-M. Seibert, *Zeichen, Prozesse. Grenzgänge zur Semiotik des Rechts*, 105
Berlin: Duncker & Humblot (1996), p. 68.

106 Fritz Bauer, "Im Namen des Volkes. Die 'פסיקת העוורים', ראו: Die strafrechtliche Bewältigung der Vergangenheit", in: Helmut Hammerschmidt (ed.), *Zwanzig Jahre danach. Eine deutsche Bilanz 1945-1965*, München: Desch (1965), pp. 301-314 (בשם העם. התמודדות עם העבר באמצעות המשפט הפלילי).

לפשע – לא היה עצם התרומה למעשה הפשע בפועל, אלא "היסוד הנפשי", כלומר גישתו הפנימית של האדם כלפי אותו מעשה. לפיכך לפושע נחשב כל מי שהייתה לו "מוטיבציה משלו" לעשות את המעשה הנפשע, כלומר כל מי שהיה "אדון למעשה העברה". לעומת זאת, "עוזר" נחשב כל מי שרק קידם "מעשים של אחרים".¹⁰⁷ במשפטים פליליים בגין רצח יהודים משמעות הדבר הייתה ש"על בית המשפט היה לבדוק בכל מקרה לגופו, אם הפושע הסכים בלבו לרצח ההמוני של יהודים, אם הזדהה עם מטרות מנהיגי השלטון הנאצי ואם הוא עצמו רצה להשמיד יהודים, מתוך שיתוף פעולה עם מנהיגי השלטון הנאצי והס"ס, משום שסבר כי המעשים נכונים ומשרתים את השלטון הנאצי. במקרה זה היה שותף ליוזמת הפשע, ואילו מי שרצה רק לקדם את מעשי הפושעים הראשיים, בלי שהיה מעורב נפשית, היה בגדר מסייע בלבד".¹⁰⁸ להגדרת הנאשמים כפושעים ראשיים או כמסייעים נודעת משמעות מיוחדת, שכן סעיף 211 לדין הפלילי הגרמני מחייב עונש קבוע בגין ביצוע עבירת רצח: עברה מסוג זה מחייבת גזירת עונש מאסר עולם. לעומת זאת, אם הנאשם מורשע בסיוע לרצח, אפשר להקל בעונשו לפי סעיף 49/44 לדין הפלילי.¹⁰⁹

- בתוך: **סיובו גרמני (1965–1945); Die** Barbara Just-Dahlmann, and Helmut Just, *Die Gehilfen. NS-Verbrechen und die Justiz nach 1945*, Frankfurt a. M.: Athenaeum (1988) (העוזרים. פשעי הנאצים ומערכת המשפט לאחר 1945); Michael Greve, *Der justitielle und rechtspolitische Umgang mit den NS-Gewaltverbrechen in den sechziger Jahren*, Frankfurt a.M.: Lang (2001) (המדוניות המשפטיות בנוגע לפשעי הנאצים והטיפול המשפטי בהם בשנות השישים); Kerstin Freudiger, *Die juristische Aufarbeitung von NS-Verbrechen*, Tübingen: Mohr Siebeck (2002); Joachim Perels, *Entsorgung der NS-Herrschaft? Konfliktlinien im Umgang mit dem NS-Regime*, Hannover: Offizin (2004) (להיפטר מנטל השלטון הנאצי. מחלוקות בהתייחסות לשלטון הנאצי). יואכים פרלס סבור כי הדומיננטיות של גישת "העוזרים" אינה נובעת מסיבות משפטיות גרדא. לדבריו, "ריקון המושג 'פושע' מתוכן לטובת גישה של מנהלים ומוציאים לפועל של ההשמדה ההמונית" נובע "מתפיסת היסטוריה שרווחה בשנות החמישים והשישים, שהייתה מונעת מאינטרסים" ושכמעט העלימה מתשומת הלב את שותפותן של האליטות התפקודיות בצבא, במערכת המשפט, בכלכלה, בקרב הרופאים ובאוניברסיטאות באחריות לקיום השלטון הנאצי ופשעיו". ראו: Perels, *Entsorgung*, עמ' 231.
- 107 Ernst-Walter Hanack, "Zur Problematik der gerechten Bestrafung nationalsozialistischer Gewaltverbrecher", *Juristische Zeitschrift* 22 (1967), pp. 329-338, here: p. 331 ("על סוגיית הענישה המוצדקת של פושעים נאצים").
- 108 Ursula Solf, "Wenn das Recht im Auge des Betrachters liegt: NS-Täter aus juristischer Perspektive", in: Helgard Kramer (ed.), *NS-Täter aus interdisziplinärer Perspektive*, München: Meidenbauer (2006), pp. 79-93, here: p. 90 (הצדק בעיני המתבונן; פושעים נאצים מזווית משפטית", בתוך: **פושעים נאצים מזווית רבת-חומות**).
- 109 Jürgen Baumann, "Die strafrechtliche Problematik der nationalsozialistischen Gewaltverbrechen", in: Reinhard Henkys, *Die nationalsozialistischen Gewaltverbrechen. Geschichte und Gericht*, Stuttgart/Berlin: Kreuz-Verlag (1964), pp. 267-322, here: p. 305 ("סוגיות בהתמודדות המשפט הפלילי עם פשעי הנאצים",

גם הנאשמים היימבך ואלטנלוה זכו לעונש קל משום שנחשבו למסייעים שלא פעלו ביוזמתם האישית. תרומתם החמורה של הנאשמים למעשים איבדה ממשקלה בשל מה שהוגדר כהתנגדות נפשית (אלטנלוה) וכאי-רצון (היימבך). בעוד בכל האמור בתיאור עובדות המעשים האובייקטיביות אימץ בית המשפט את עדויות הנאשמים בחקירתם לפני המשפט, ואת דברי העדים (מספר הקרבנות וזהותם), הרי בכל הקשור לשאלת היסוד הנפשי אימץ בית המשפט חלקית את התיאורים העצמיים שמסרו הנאשמים בבית המשפט.

בבואו לבחון את האישום בדבר "הוצאתם להורג בירי של 100 קרבנות תגמול", לא ראה בית המשפט לנגד עיניו את המעשה עצמו כרכיב המכריע בקביעת האשמה ובגזירת העונש, כי אם את היסוד הנפשי של אותו מעשה – בדיוק כמו בשפיתת מעשי הגירוש. לפי מודל השליטה בארגונים במשפט הפלילי, לעומת זאת, דווקא התנהגות המעורבים היא הקובעת. על פי המודל של קלאוס רוקסין (Roxin), שפותח ב־1963,¹¹⁰ ואשר לפיו אדם נחשב אדון לרצונו אם הוא שולט במנגנון כוח של ארגון מסוים, אפשר להגדיר את אלטנלוה כמעורב ישיר במעשה הפשע, שכן שלט במשטרת הביטחון ובאמצעות סמכויות הפיקוד שלו באותו ארגון היה ביכולתו לשלוט גם במעשיו.¹¹¹ אלטנלוה העביר לאדם הכפוף לו – במקרה זה היימבך – פקודת ביצוע, ובכך השתמש בסמכויות הפיקוד שלו למטרת הוצאתו לפועל של מעשה עברה. הן לאלטנלוה והן להיימבך הייתה השפעה על עיתוי ההרג ועל אופן מימושו.

שופטי המחלקה הפלילית הרביעית בבית המשפט העליון (BGH) – "ההיסטוריונים מדרגה שלישית" – לא תיקנו את הגדרת הנאשמים כמסייעים, אך בפרשנותם לקביעות בית המשפט בבילפלד הגיעו לכלל מסקנה, כי הוצאתם להורג בירי של מאה "קרבנות תגמול" הייתה "אכזרית" גם במובן של סעיף 211 לדין הפלילי.

בתוך: **פשעי הנאצים. היסטוריה ומשפט**. מ־1939 עד 1974 היה בית המשפט רשאי להקל בעונשו של מי שהורשע בסיוע לרצח, ואילו מ־1 בינואר 1975 ואילך חויב בית המשפט להקל בעונש בגין סיוע לרצח לעומת רצח. ראו: Friedrich Dencker, "Täterschaft und Beihilfe: bei NS-Gewaltverbrechen", *Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte* 27 (2005), pp. 49-61, here: p. 49 ("אחריות וסיוע לביצוע פשעים נאציים").

Claus Roxin, "Straftaten im Rahmen organisatorischer Machtapparate", 110 *Goldammer's Archiv für Strafrecht* 110 (1963), pp. 193-207 (מעשים פליליים במסגרת מנגנוני כוח ארגוניים).

111 קאי אמבוס (Ambos) מדגיש כי השליטה בארגון לעולם משמעה שליטה בקולקטיב של שותפים עקיפים שיש להם תחליף, ולפיכך היא גם שליטה באמצעות אותו ארגון. שליטה זו מצטברת ככל שסמכויות ההכרעה רחבות יותר וככל שמשאבי האנוש העומדים לרשות בעל השליטה גדולים יותר: Kai Ambos, "Tatherrschaft durch Willensherrschaft kraft organisatorischer Machtapparate. Eine kritische Bestandesaufnahme und weiterführende Ansätze", *Goldammer's Archiv für Strafrecht* 145 (1998), pp. 226-245, here: p. 238 למעשה בשל היות האדם אדון לרצונו על סמך שליטה במנגנוני כוח ארגוניים: סקירה ביקורתית והצעות לפיתוח התחום".

לדברי השופטים, הדבר עולה "הן מפעולתו חסרת הרחמים של הקומנדו שעליו הוטל התפקיד והן מכך שנורו גם נשים וילדים". אלטנלוה "שלא נכח בעצמו בהוצאה להורג הביא בחשבון, לכל הפחות, שפקודת ההוצאה להורג בירי תבוצע באכזריות, ואישר אותה". הדבר עולה מכך ש"פעולה זו הייתה חלק – גם אם עצמאי מבחינה משפטית – מפעולה כללית" ש"הביאה לידי השמדתם של לפחות עשרת אלפים דיירי הגטו בסך הכול", פעולה "שכפי שידע, בוצעה באכזריות בכללותה".¹¹²

דוגמת האישום ב"הוצאתם להורג של 100 קרבנות תגמול" ממחישה את האופן שבו מסוגלים הליכים משפטיים לתרום לחקר הפשעים הנאציים. כדי לקבוע את אשמתם האישית של הנאשמים, היה על בית משפט לגבש תחילה תמונה מדויקת של עובדות המקרה. בתיאור היסוד העובדתי שחזר בית המשפט את פרטי ההתרחשויות בעקבות "פיגוע החומצה", וקבע כי לא הייתה הצדקה להוצאתם להורג בירי של 100 בני אדם חסרי ישע וחפים מפשע, שלא היה להם כל קשר למעשה ההתנגדות של מלמד, וכי מדובר בפשע, כלומר ברצח לפי סעיף 211 לחוק העונשין שהיה תקף גם בעת המעשה. באמצע גישה זו, סיכל בית המשפט ניסיון לגמד פשעים נאציים, כלומר פשעי מלחמה שנעשו ממניעים אידיאולוגיים. מכאן משמעותן של קביעות בית המשפט חורגת מחקר המעשה הפלילי הספציפי. כמו כן חשוב לציין שבית המשפט הגדיר את ההתרחשות כמעשה פשע, ולסיכום יש לומר שבית המשפט תרם תרומה חשובה לחקר היסוד העובדתי והיסוד המשפטי של אותם פשעים.

כיצד, אם כן, ראוי לפרש את התוצאה שאליה הגיע בית המשפט בבילפלד, ואת נימוקיו לסיכום? יואכים לגה (Lege) גורס שיש להחשיב הכרעה משפטית כמוצלחת אם "יש בה נימוקים סבירים לפחות לתוצאה סבירה".¹¹³ לפי קנה מידה זה, אפשר לראות את הכרעת בית המשפט כ"מוצלחת מבחינה משפטית". ואולם על רקע העובדה שהשמדת היהודים לא הייתה "ריכוזית" (הילברג), יש להטיל ספק בהנחה שקיום שרשרת פיקוד נוקשה מהמשרד הראשי לביטחון הרייך למשטרת הביטחון, והנכונות לציית, הם שהובילו להוצאה להורג בירי. מבחינת המשפטן, בחינת המשפטית של הנאשם כמקבל פקודות חסר רצון משלו עשויה להיות משכנעת, אך מבחינת ההיסטוריון מדובר בפירוש שיש לבוחנו בפרספקטיבה היסטורית. לדעת הילברג, הייתה "היזומה בכל הדרגים חיונית לקידום המדיניות של רדיפת היהודים". לפי הילברג, מה שהכריע את הכף היה בעיקר "הקונספט של 'ניהול העל'" ופחות מבנה שרשרת הפיקוד. לפי התזה שלו, השמדת היהדות לא הייתה מתרחשת לו

112 בית המשפט העליון (BGH), פסק דין מ-5 בפברואר 1970 – 4 StR 272/68, מס' 6197, עמ' 318-329, בעמ' 327. למשמעותה של החלטת בית המשפט העליון להליך בבילפלד, ראו: Stoll, *Strafverfahren*, עמ' 316-320.

113 Joachim Lege, *Pragmatismus und Jurisprudenz. Ü. Über die Philosophie des Charles Sanders Peirce und über das Verhältnis von Logik, Wertung und Kreativität im Recht*, Tübingen: Mohr Siebeck (1999), p. 605 (פרגמטיזם ומשפטים). על הפילוסופיה של צ'ארלס סנדרס פירס ועל היחס בין היגיון, שיפוט ויצירתיות במשפט.

נשענה על ביצוע פקודות בלבד. נדרשו לכך רצון, נכונות, רעיון והסכמה.¹¹⁴ בית המשפט סבר כי הנאשמים היו חסרי רצון ונכונות כאלה. חסרונה של החלטת בית המשפט נעוץ בכך שהנאשמים לא הגדרו כשותפים לרצונם של ה"עבריינים העיקריים" לרצוח, אלא כמסייעים בלבד, ואילו יתרונה של ההחלטה טמון בקביעה הבלתי ניתנת לערעור של ההתרחשות ושל הוכחת האשמה האישית. בשתי נקודות אחרונות אלו גלומה חשיבותה ההיסטורית של החלטת בית המשפט בבילפלד, שכן ראשית, הליכים פליליים מעטים מאוד במערב גרמניה הסתיימו בהרשעה,¹¹⁵ ושנית, במשפטים רבים אחרים נוקו הנאשמים מאשמה פלילית כבר באמצעות הכלים המשפטיים של קביעת עובדות המקרה והערכת ההוכחות בלבד. במחקרו על משפטי "המתות החסד" בבתי משפט במערב גרמניה, מגיע המשפטן פרידריך דנקר (Dencker) למסקנה הבאה:¹¹⁶ "בבתי משפט גרמניים, לנאשמים מעטים בלבד היה ועדיין יש הסיכוי שיאמינו להם במידה רבה כל כך, או שאמירותיהם ייחשבו לא מופרכות או לפחות לא מופרכות בוודאות גבוהה."¹¹⁷ אלא שדווקא הנאשמים אלטנלוה והיימבך נתקלו בשופטים שהיו מעוניינים לחקור את כל פרטי ההתרחשות, והתייחסו בביקורתיות לאמירות הנאשמים.

תרגם מגרמנית: דוד אייכנראנד

114 ראול הילברג, מצוטט בתוך: Gerhard Paul, "Von Psychopathen, Technokraten des Terrors und 'ganz gewöhnlichen' Deutschen. Die Täter der Shoah im Spiegel der Forschung", in: idem (ed.), *Die Täter der Shoah. Fanatische Nationalsozialisten oder ganz normale Deutsche?*, Göttingen: Wallstein (2003), pp. 13-90, here: p. 37 ("על פסיכופתים טכנוקרטיות של הטרור ועל 'סתם גרמנים רגילים'. מחוללי השואה בראי המחקר", בתוך: מחוללי השואה. נאצים קנאים או סתם גרמנים רגילים?).

115 לפי בדיקות שערך אנדראס אייכמולר (Eichmüller), בשנים 1945 עד 2005 נהלו במערב גרמניה בסך הכול 36,393 הליכים פליליים נגד 172,294 נאשמים אישית בגין פשעים נאציים. בסך הכול הורשעו רק 6,656 אנשים. ראו: Andreas Eichmüller, "Die Strafverfolgung von NS-Verbrechen durch westdeutsche Justizbehörden seit 1945", *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte* 56 (2008), pp. 621-640, here p. 624, 625 and 639 נאצים לדין פלילי בידי רשויות החוק במערב גרמניה מאז 1945).

116 בין 1946 ל-1986 נערכו 30 משפטים בעניין המתת החסד, נגד 108 נאשמים בסך הכול. מלבד כמה פקידים, היו הנאשמים בעיקר רופאים, אחיות ואנשי הצוות המטפל. ראו: Friedrich Dencker, "Strafverfolgung der Euthanasie-Täter nach 1945", *Jahrbuch der Juristischen Zeitgeschichte*, vol. 7 (2005/2006), pp. 113-114, here: p. 113 של פושעי המתת החסד, לאחר 1945.

117 ראו שם, עמ' 114.

